

L'ACTITUD CASTELLANA ENFRONT DEL CATALANISME

per RICARDO ROBLEDO HERNÁNDEZ

Por eso los castellanos hemos tomado vela en este entierro —en el entierro del cadáver del nacionalismo catalán— y podemos y debemos, no sólo echar nuestro cuarto a espadas, sino oponernos con toda la energía de nuestras fuerzas, como nos venimos oponiendo y nos opondremos en lo sucesivo, cada vez más tenazmente, a que prevalezca ese dislate de la autonomía integral de Cataluña, que ni por la historia, ni por la etnografía, ni por la filología, ni por razón alguna que no se funde en una orgullosa altivez, al fin y al cabo infantil y utópica, puede consentirse por el resto de los españoles.

MERIDIANO ANDRADE, *Castilla ante el separatismo catalán*, Madrid, 1921.

INTRODUCCIÓ: DIVERSITAT D'ANTICATALANISMES

Els estudis, monogràfics o de síntesi, que els historiadors dediquen al catalanisme són molts i de caire molt variat. No crec que n'hi hagi cap de dedicat a raonar el per part de qui, el com i el per què de l'hostilitat sorgida contra aquest moviment a Castella,¹ plataforma político-ideològica des de la qual es va descarregar un cop molt dur a les pretensions nacionalistes o simplement descentralitzadores. Aquesta finalitat escapa

1. Una visió periodística del tema, amb entrevistes a Aranguren, Laín Entralgo i Ruiz Giménez, a B. PORCEL, *Cataluña vista desde fuera*, Barcelona, Llibres de Sinera, 1970; també S. VILAR, *Cataluña en España*, Barcelona, Aymà, 1968. Trobem un tractament original en l'obra d'E. MENÉNDEZ-VALDÉS GOLPE, *Separatismo y unidad (Una mitificación histórica)*, Madrid, Seminario y Ediciones, 1973, en la qual es tracta de demostrar el separatisme castellà i la seva hegemonia estèril des de Covadonga fins a Cavite. Molts dels llocs comuns criticats per E. Menéndez els trobem a J. M. FONTANA TARRATS, *Abel en tierras de Caín. El separatismo y el problema agrario hoy*, Barcelona, Ariel, 1968. Les hipòtesis més consistents continuen essent les de P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Edicions 62, 1965, vol. I, pp. 63-79.

realment als límits d'un article, ja que només seria possible acotar el sorgiment del seu peculiar anticatalanisme dintre d'un estudi adequat de la societat castellana i la crisi de la fi de segle.²

Es clar que l'assumpte no ens resulta nou del tot si ens fixem en les polèmiques que tenien lloc a la capital d'Espanya des de mitjan segle passat al voltant del tema tan suat del lliurecanvisme-proteccionisme. Allí, en els mítings de la Borsa, convertida en un petit Parlament en el qual els lliurecanvistes es declaraven partidaris de l'abolició, i els proteccionistes, per no ésser menys, defensors del proletariat, es podia malparlar de Catalunya acusant els seus dirigents de nous senyors feudals.³ D'aquest anticatalanisme, que recorria profusament a l'epítet de "separatisme" com a talismà per desbaratar qualsevol demanda de protecció, ens n'ha parlat M. Pugès en el seu llibre ja clàssic, on ens explica les peripècies del Círculo de la Unión Mercantil o del Cobden Club, on Catalunya era presentada com "la yedra separatista, enroscada en el tronco del árbol de España, que era preciso cortar para que no medrase a expensas de la savia nacional".⁴

En el mateix Principat es van obrir dos fronts més contra les aspiracions catalanes. El primer, inspirat per Lerroux, però sense descartar un demiürg madrileny, proporcionà, amb dosis d'anticlericalisme, una base de lluita contra el catalanisme conservador que es gestava com a força política a començaments de segle. L'altre el podem centrar en l'actitud d'una bona part del proletariat català, que mantingué durant un cert temps una actitud d'indiferència, si no d'hostilitat declarada, contra allò que s'estava coent a l'olla del catalanisme. Convindria afegir també algunes organitzacions com l'Ateneu Obrer de Barcelona —amb la visita del qual, deia el periodista madrileny Soldevilla, "se refresca el alma, se ensancha el espíritu"—,⁵ societats populars o d'índole política com, per

2. En la meua tesima de llicenciatura aparegué una primera formulació: *Aproximación a una sociedad de Castilla durante la Restauración*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1973, pp. 129-133. El treball d'ampliació i crítica de les dades presentades allí, que projecto en la tesi, i les rectificacions que suggereix la lectura d'aquest article —no exempt, per tant, de provisionalitat— completaran el plantejament, potser marginal, d'un tema força desconegut. Per l'octubre de 1974, amb motiu del Primer Colloqui "Recerques", fou presentada una síntesi d'aquesta investigació que va rebre crítiques i suggeriments positius. Ara l'objecte d'aquestes pàgines s'orienta principalment a fer una introducció a la lectura d'uns textos poc usuals a Catalunya.

3. "¡Lástima fuera que la grande, la heroica, la rica Cataluña, no estuviera representada más que por una docena de señores de telar y lanzadora, como antes se decía de horca y cuchillo!", a "La Verdad Económica", revista quinzenal, científica, industrial i literària [Madrid] (1861), vol. II, p. 329. La interpellació, no obstant això, és del català Sanromà.

4. La citació és d'"El Fomento de la Producción Española" (15 d'agost de 1886); la recull M. PUGÈS, *Cómo triunfó el proteccionismo en España*, Barcelona, Juventud, 1931, p. 272, i també pp. 200, i 242. L'obra no s'escapa d'ésser un cant èpic al proteccionisme sota la batuta gairebé exclusiva de catalans.

5. F. SOLDEVILLA, *La opinión en Cataluña. Información llevada a cabo en las provincias catalanas por encargo y en representación de "El Imparcial"*, Madrid, 1900,

exemple, la Unió Monàrquica Nacional, que feien causa comuna amb la tesi del centralisme. El fet que dins aquestes posicions hi hagués trànsfuges, que la Solidaritat Catalana reunís grups fluctuants o que organitzacions obreres abandonessin més endavant llur inhibicionisme i col·laboressin positivament, és un problema que escapa als objectius fixats en aquest treball.

La nostrà intenció s'encamina primordialment a descriure un altre tipus d'anticatalanisme, geogràficament i cronològicament diferent dels abans esmentats: el sorgit a la *Submeseta*, amb centres neuràlgics a Valladolid o Burgos, i consolidat progressivament durant el nostre segle després d'haver-se trencat una entesa acceptable que en termes generals havia funcionat fins al 1898. A partir d'aquí, Castella i Catalunya quedaven enfrontades en un diàleg cada vegada més enrarit a mesura que es revivien velles glòries: mentre els uns desenterraven Roger de Llúria, els altres obrien el sepulcre del Cid. Semblava com si almogàvers i castellans preparessin les armes per resoldre noves preeminències. Durant tota aquesta etapa, en efecte, es va recórrer amb profusió als mites per tal de dilucidar amb anacronismes històrics qui tenia raó. La història mai no havia estat més ideologia que aleshores; i, cal insistir-hi, per totes dues bandes. Cal reconèixer, tanmateix, que l'arsenal d'arguments emprat a Catalunya va saber mobilitzar progressivament tot un poble, amb protestes més de reforma que de revolució, si ens fixem en el lideratge del moviment per part de la Lliga; en qualsevol cas, però, les proclames airejades pel catalanisme, encara que se servissin de gasetes del passat, apuntaven, si més no, cap a mesures no immobilistes. No podem pas dir el mateix del que s'esdevenia a Castella. Els seus dirigents polítics oficials van intentar de fonamentar un castellanisme que, com veurem, era una obra de circumstàncies, més aviat inconsistent, per servir de dic a les pretensions elaborades des de Catalunya. Serví interessos de tradició agrària i de base retardatària; però, al final, per molt aberrants que ens puguin semblar algunes apropiacions castellanescs, no convé oblidar-ne el desenllaç.

El genio de Castilla (fundado por Dios, unitario, perenne...) triunfó el 18 de julio del 36 porque triunfaba en Europa la idea de unificación y continentalidad.⁶

pp. 43 ss. L'autor, que comenta el "recibimiento cariñoso" d'alguns col·legues com "La Vanguardia" o "El Noticiero", no pot deixar de descarregar-se amb els de "La Veu": "[...] Pero aquellos... ¡Cristo Bendito! Ni de los corresponsales yanquis se decía en Madrid lo que aquí han dicho algunos periódicos de mí" (p. 19). Crítiques mordaces d'un català contra els seus paisans a *EL MALETA INDULGENCIAS* (Adolfo Marsillach), *Catalanistas en adobo*, Barcelona, Antonio López, editor, 1903.

6. GIMÉNEZ CABALLERO, *Genio de Castilla*, a "Revista de Estudios Políticos", XIV (1946), p. 145. Vegi's Apèndix I.

Naturalment, aquesta Castella del parafeixisme no és la que arboraran exactament els prohoms de la *Meseta* de començaments de segle; però també és ben cert que entorn de 1918 hi haurà concomitàncies molt clares entre l'oposició anti-Estatut i organitzacions abocades a defensar valors i lemes unitaris i patriòtics. Per això tractarem de fixar l'ambient que propiciava aquestes manifestacions, després de veure com adquireixen consistència les reticències anticatalanistes a partir del 98 en episodis com la Solidaritat Catalana i el primer Estatut. En una altra ocasió ens enfrontarem amb les circumstàncies de la II República.

I. LA CONCÒRDIA CASTELLA-CATALUNYA

¡Aprended, diputados de Castilla, aprended a ser patriotas, aprended a ser enérgicos defensores de los fueros e intereses cuyo amparo se os confía, aprended a ser representantes de un pueblo mártir en los representantes de un pueblo viril y prestigioso, en los representantes de Cataluña!

“Revista Mercantil” [Valladolid] (març de 1885).

Potser pot semblar estrany que alguna vegada poguessin anar juntes dues regions tan antagòniques i diferents. Estem força acostumats a la mútua enemistat que el catalanisme militant i la seva rèplica hipertrofiaren amb imatges que arriben, pel cap baix, fins al segle xvii. També és possible que tingui la culpa d'aquesta estranyesa l'amplitud d'un terme com el de Castella, apropiat míticament pels uns i unilateralitzat pels altres. Quan hom parla d'aquesta regió, allò que unívocament hi ha darrera de l'esmentada denominació és una *Submeseta* nord, silícia, argilosa o calcària i amb una altitud de 800 metres; tota la resta és literatura. A més, com en qualsevol àrea d'agrupament humà hi ha una varietat d'interessos en litigi, polaritzats o no a l'entorn de conflictes de classe. A grans trets: el jornaler rural que treballa de vegades només per menjar; l'obrer urbà, més aviat escàs; el petit pagès que compensa la seva reduïda propietat fent d'obrer a temps parcial; el pagès mitjanament benestant; l'especulador i magatzemista de grans que s'enriqueix amb la usura; el terratinent absentista que actua en política mentre el seu administrador s'enfronta amb els colons, etc. Es tracta d'una mostra imprecisa on cap alguna cosa més que els clàssics *trigueros*. Tanmateix, foren aquests —o llurs lacais de l'advocacia— els qui van saber airejar als quatre vents, gràcies a l'excedent que els capacitava per a un lloc a les Corts o a l'Administració, el nom de Castella com a estendard d'uns interessos en fallida. En aquest sentit mantenim el vocable.

Però no sempre aquesta pantalla es va oposar al programa de Catalunya. Vet aquí la hipòtesi que cal provar tot seguit: com, malgrat les estructures socioeconòmiques desiguals, hi va haver una col·laboració entre els dirigents de la *Meseta* i els del Principat. No es tracta, doncs, d'afirmar cap harmonia global de regió a regió. Si des de la segona meitat del Set-cents Catalunya havia emprès un rumb en la seva economia que es distanciava dels objectius merament agraris, no és que ara Castilla es posi a to; el caliu de les oposicions degué seguir latent, però en els compassos que configuren la primera etapa de la Restauració es va aconseguir una entesa per treballar per interessos comuns.

¿On podriem situar les raons d'aquesta entesa? Un historiador de pancarta unitària i, per tant, bon flairador de tot allò que faci tuf de desmembració, va saber valorar positivament les batalles proteccionistes de les dècades 80-90; amb enyorament de temps millors i lamentant allò que considera la politització dels dirigents catalans el 1901, ens diu:

[...] y así resulta que el trabajo nacional que el Fomento aseguraba estimular era tan sólo el de Cataluña nación. ¡Cuán lejos ya, aunque cercanas en el tiempo, las apelaciones de P. Bosch Labrús a los patronos de otras regiones españolas en favor del proteccionismo! ⁷

Exposició encertada d'un afer català que fou ben vist pel centre i que des d'altres vessants i amb altres perspectives ha estat constatat per diferents autors. Així, veiem que Vicens i Vives no es cansarà de repetir una i altra vegada que la doctrina del proteccionisme es va fer sempre en termes espanyolistes i que constituí l'aportació de Catalunya al desenvolupament peninsular.⁸ A part que els propis intèrprets —Graell, Labrús— no deixen cap dubte al respecte en llurs peticions prohibicionistes, tant pel que fa al ram tèxtil com respecte al pa estranger, és interessant de descobrir ara les vicissituds de les pretensions castellanes.

Durant els anys que van des de la implantació del torn pacífic fins a la liquidació de les nostres colònies, les forces vives de Castilla es van agitar en unes quantes ocasions. Hi va haver intents d'aconseguir una mobilització col·lectiva i en part es va dur a terme, realitzant-se plenament, això sí, una formulació i utilització d'ideals i glosses castellans que fonamentalment són els mateixos de qualsevol campanya del segle xx,

7. M. GARCÍA VENERO, *Historia del nacionalismo catalán*, Madrid, Editora Nacional, 1967, vol. II, pp. 20-21. L'autor d'aquest llibre sempre "estimulant" se situa en difícil tessitura d'imparcialitat quan declara primer que és defensor d'una "historia no apriorística", per dir després que la seva finalitat està al "servicio de España, una, grande y libre" (vol. II, p. 43).

8. VICENS I VIVES, *Industrials i polítics*, Barcelona, 1961, pp. 102 i 108; *Historia de España y América*, Barcelona, 1972, vol. V, p. 229. També P. VILAR, *op. cit.*, vol. I, p. 67, parlant d'un període "regionalista-proteccionista" que arriba fins a 1885. Penso que aquesta fase es podria allargar uns quants anys més...

amb l'excepció que no hi ha cap atac a la regió catalana, com passarà després. Amb aquesta paràfrasi es tractava d'aconseguir l'anul·lació de projectes desamortitzadors⁹ o de mesures que posaven en dubte el tranquil monopoli de mercats per al cereal,¹⁰ sense oblidar la lluita per mantenir un aranzel ultraprohibicionista.¹¹

L'estratègia d'actuació recorre diferents fronts, que discorren dintre i fora de les Corts. Com que els camins parlamentaris estaven fàcilment en mans de les còmodes majories, ben poca cosa es podia fer amb vots particulars o esmenes si el projecte a combatre era patrocinat pel Govern. D'aquí ve que s'arribés a l'organització de representants de les Diputacions castellanes, de comissions de diputats i senadors —presidides per Muro, Moyano, A. Martínez, Gamazo, més tard Alba— orientades a aconseguir pressions directes amb el president del Consell o la regent com a representants d'una regió específica que en les discussions parla-

9. Ens referim principalment als projectes del ministre d'Hisenda, Camacho. A principis de 1883, la programada venda de boscos i garrigues públics, algun dels quals depenia de Foment, provoca crisi en el Gabinet, la seva dimissió i aconsegueix el primer lloc ministerial per a Gamazo, saludat des de la premsa castellana com un salvador de Castella, popularitat que aniria augmentant de gener a octubre amb els seus atacs a les Companyies de Ferrocarril per aconseguir una rebaixa del 10% en les tarifes. El retorn de Camacho a la tardor de 1885 tornà a portar la intranquil·litat als pobles amb allò que es pensava que eren atropellaments d'un ministre innovador: "Castellanos del *rión* de Castilla, no podemos menos de protestar de la lesión que se nos infiere" deia La Liga de Contribuyentes de Salamanca (a partir d'ara LC, 1 d'agost de 1886. L'entrada de López Puigcerver a Hisenda no calmà l'ambient pel projecte de Llei sobre Deveses Bovines. Funcionaren les reunions de castellans a la Cort, a fi de pressionar un Sagasta indecís i es van fer sentir els arguments de la Castella "pacífica y cortés", no escoltada pels polítics.

10. Al final de la legislatura de 1886, López Puigcerver presentava el projecte de Llei d'Admissions Temporals "de las mercancías que siendo susceptibles de perfeccionamiento o transformación por medios industriales se importen para ser modificadas o transformadas por la industria nacional" (DSSC, 3 de desembre de 1886, apèndix número 77). Abans d'acabar el mes de gener, el projecte es trobava al Senat, malgrat les protestes perquè el blat no quedés inclòs en la importació. L'opinió castellana s'inquietà, però no excessivament, ja que era el Govern qui havia de decidir —i mai no ho féu— la concessió d'admissió temporal en cada cas concret. Encara hi va haver més soroll amb el Tractat Comercial amb els Estats Units, que, com a conseqüència de la Llei de Relacions de juliol de 1882, es firmà el 2 de gener de 1884 entre ambdues potències, i es deixà al senat nord-americà la ratificació de l'esmentat acord. Les circumstàncies electorals d'aquell país retardaren l'entrada en vigor del Tractat, per la qual cosa va venir a ésser com una espasa de Damocles que des de la Legislatura de 1883-1884 fins a la del 1887 amenaçà els representants de la regió castellana. A les Corts, Muro portà la veu cantant demanant compensacions davant la pèrdua del mercat cubà, per la rebaixa de tarifes aranzelàries a les farines dels Estats Units. Els defensors del Tractat foren els diputats antillans decidits a salvar Cuba, qualificada de "perla de inseguro porvenir" per la premsa castellana. Segons Silvela, calia fer emmudir els interessos de Castella i de Catalunya per tal de salvar aquell tros de la nostra Pàtria (DSSC, 31 de desembre de 1884, p. 1.493).

11. Es produïren agitacions castellanes des d'octubre de 1894, quan una Assembla de bladets realitzada a Palència establí les bases per a la defensa del cereal nacional davant la continuada competència de l'estranger. El seu objectiu s'encaminava a obtenir que el Govern els concedís un recàrrec aranzelari de 7 ptes./100 kg, que venia gairebé a duplicar l'aranzel anterior (8 ptes.). L'intermediari a les Corts, Sr. Lagunilla, aconseguí convèncer els diputats provincials castellans i proposà a la Comissió un recàrrec de 3,50 ptes. Després de moltes discussions i amenaces, la Llei de 9 de febrer de 1895 concedí un recàrrec de 2,50 ptes./100 kg. La discussió del projecte 1894-1895, des de l'11 de desembre fins al 6 de febrer, a DSSC, pp. 622-1.494.

mentàries quedava desdibuixada. Seran portaestandards dels interessos agrícoles i fariners, sense que això sigui cap obstacle per parlar de la defensa mancomunada de "la propiedad y la industria española". En aquestes reunions, que se solien fer en els Salons del Congrés i que no excloïen un ambient d'animositat,¹² no hi trobem cap mena d'enemistat envers Catalunya: el *leitmotiv* serà el de salvar Castella d'allà on l'ha precipitada una mala administració del Govern; "trabajo, orden y economía"¹³ sintetitzen bé les seves aspiracions. Respecte a aquest punt, el sentit de les inquietuds castellanes empalma perfectament amb el caràcter de les campanyes catalanes que tots coneixem a favor del treball nacional. S'esdevingué en algun moment que els membres de les Diputacions provincials, establerts a Madrid, donaven la impressió d'organitzar unes segones Corts amb llurs reunions al Congrés, i algun diputat protestà per allò que creia que es tractava d'extralimitacions de funcions provincials. Sortí en defensa seva un diputat castellà i li donà suport el representant per Tarragona, senyor Canellas, el qual justificà el dret i els deures dels comissionats castellans.¹⁴

L'altre camí parparlamentari que va recórrer la protesta castellana fou el de les exposicions i comunicacions enviades a Corts quan es produïa algun dels perills anteriorment descrits. El 1884 i el 1895, principalment, van arribar de tots els districtes rurals de Castella la Vella proposicions demanant clemència per a la Ventafocs de l'agricultura. En llurs explicacions veiem repetits els llocs comuns d'un interclassisme sovint emprat també pel proteccionisme de més enllà de l'Ebre.¹⁵

Si abandonem ara la capital del regne i fixem la nostra atenció en els esdeveniments que tenen lloc en la mateixa regió castellana, topem amb una gran riquesa de dades que vénen a avalar la nostra perspectiva. En un altre moment m'ocuparé de desglossar cadascuna de les assemblees

12. Per exemple, a finals de 1884, amb motiu del Tractat amb els Estats Units, un assistent a la Junta General dels comissionats en qüestió, presidida per A. Martínez, comenta: "Se dijo de todo, se proyectó mucho, se auguró con osadía [...]" (LC, 7 de desembre de 1884).

13. Tota la literatura de les Lligues de Contribuents —que presentaven aquests eslògans a la capçalera de llurs publicacions— s'encaminava a mobilitzar l'opinió a favor del proteccionisme o contra els voluminosos pressupostos que, si fossin més baixos, reduïren la contribució.

14. DSSC, 2 de febrer de 1895, p. 1.475. La fórmula de les Diputacions Castellanes, fent força a Madrid, serà bastant seguida. El 1918, amb els aires ja canviats, servirà per combatre eficaçment l'Estatut.

15. "Todas estas excepciones están suscritas por personas de todos los matices políticos, desde los que profesan ideas más avanzadas hasta los que representan ideas más retrógradas [y] están suscritas por considerables números de obreros que persuadidos de la necesidad en que se encuentran los agricultores que les han de dar trabajo, piden que se acceda a la petición de estos, para que les puedan dar los jornales de que carecen" ("Presentación del Sr. Giraldo" de les exposicions de 50 pobles de Valladolid, DSSC, 19 de gener de 1895). Els suports a la proposició de Lagunilla també vingueren de la Diputació provincial de Barcelona i de diverses entitats de l'Aragó. Hi ha un resum d'aquestes comunicacions a l'Index de la Legislatura de 1894-1895, XII, pp. 350-351.

amb les seves aspiracions i les seves amenaces. Un recompte que no és complet inclouria en aquesta etapa diverses iniciatives del Centro Castellano (Valladolid), "El Norte de Castilla", la Liga Agraria i altres associacions que cristallitzarien en les reunions següents:

- 1884 Desembre: Congrés dels representants de províncies castellaness a Valladolid per tal d'aconseguir rectificar el tractat amb els Estats Units.
- 1885 Desembre: Reunió de representants castellans a Madrid amb la mateixa finalitat.
- 1886 Gener Assemblea de Lligues Castellanes a Valladolid per defensar la producció pàtria enfront de l'estranger. Se sollicita cabotatge total entre la Península i les Antilles i rebaixa de tributs.
- 1887 Setembre: Assemblea Regional a Medina del Campo sollicitant l'augment del 50% en els drets aranzelaris del blat i reformes en la contribució.
 - Novembre: Reunió d'agricultors castellans a la Diputació provincial de Valladolid per contestar al qüestionari de la Crisi Agrària.
 - Desembre: Manifestació agrícola a la Diputació de Valladolid. Agricultors de la província hi concorren per protestar contra el projecte d'admissions temporeres.
- 1888 Març Assemblea al teatre Calderón de Valladolid. Juntas Provincials i Municipals d'Agricultura es reuneixen per tal d'enviar un missatge a la reina en contra dels projectes del ministre d'Hisenda.
 - Octubre: Reunió de la Liga Agraria a Palència.
- 1894 Setembre: Reunió d'agricultors a Medina de Rioseco per protestar per les importacions de cereals.
 - Octubre: Assemblea a Palència de representants de totes les províncies castellaness a fi d'elaborar les Bases de Palència, que promocionaran una proposta al Congrés de forta puja aranzelària, defensada després pel senyor Lagunilla.

El catalitzador fonamental d'aquestes iniciatives va ésser "El Norte de Castilla".¹⁶ El seu llenguatge apocalíptic servia per despertar "el

16. De la seva lectura hem tret principalment les notícies anteriors. També a J. ORTEGA RUBIO, *Historia de la regencia de María Cristina Habsbourg-Lorena*, Madrid, 1905. Per a una història del diari, J. ALTABELLA, "El Norte de Castilla" en su marco

amortiguado espíritu de Castilla” convocant els pagesos a exercir “la fuerza de la justicia”;¹⁷ comença a conformar-se en els seus raonaments allò que jo qualificaria d'arguments “nefrítics”: són ells, els castellans vells, els del “ronyó” de Castella, els millors representants d'Espanya, aquells a qui toca de patir la pobresa... Encara bo que per les venes del “noble, paciente y honrado labrador castellano, sólida base de la sociedad española”, hi corre sang castellana.

A todo has resistido con verdadero heroísmo, pero cuando después de haberte quitado la bolsa se intenta quitarte también la honra y la vida, te has acordado de que eres descendiente del Cid y has dicho con enérgico acento: ¡Eso no, vive Dios!¹⁸

No cal que recordem que molts d'aquests temes es repeteixen un quart de segle més tard sota la vestimenta de Madre Patria i amb uns quants esquitxos d'exabruptes catalans. Però ara no. Allò que solem considerar com a primeres bases del catalanisme, *Memorial de greuges*, Bases de Manresa, no es fan servir per enrarir l'ambient, com es farà després amb motiu de la Solidaritat Catalana. I no és pas que faltessin òrgans d'opinió apropiats. Diaris de ressonàncies imperials com “El Brazo de Viriato” de Zamora o “El Avisador Numantino” de Sòria podien haver vist nous romans contra els quals lluitar. Tanmateix, veiem que repeteixen els mateixos atacs contra un govern-sangonera que només mira l'agricultura com a font d'ingressos. En comptes d'hostilitat i recel, allò que se sent a la *Meseta* en aquestes dades és que cal imitar l'exemple i la forma d'actuació catalana contra el *modus vivendi* anglès.

¡El espectáculo que Cataluña está dando a España y al mundo entero, reclaman por parte de Castilla una emulación digna y potente...!¹⁹

histórico 1854-1965. L'autor l'anomena pomposament “El Times de Castilla”. Santiago Alba (21 anys) se'n feu càrrec —juntament amb César Silió— el 1893. Per l'abril de 1901, aquest últim abandonava el periòdic per diferències amb la gestió d'Alba al Directorio de la Unión Nacional. Silió —afiliat més tard al maurisme— era ben acceptat en alguns cercles catalans en temps de la Solidaritat. Vegi's Silió, *El regionalismo en Castilla y el porvenir de España. Conferencia dada en el Fomento del Trabajo Nacional el 11 de junio de 1908*, Barcelona, 1908, on el ponent va fer un atac a una determinada premsa castellana (“El Norte”?) per la seva interpretació retorta del fet català. Finalment convé tenir en compte que al capdavant del periòdic de Valladolid hi estigué Royo Villanova com a director, de 1904 a 1911.

17. Durant la segona quinzena de març de 1888, apareix uns quants dies la convocatòria per a una reunió magna sota els grans titulars a primera pàgina: *La salvación de Castilla*.

18. “El Norte” (11 d'abril de 1888). Alba diria: “Yo he nacido en el riñón de esa Castilla agrícola” (*DSSC*, 21 de març de 1904, p. 4.566). Es tracta d'un llenguatge normal a la Liga de Contribuyentes (vegi's nota 9).

19. Apèndix II. 1. També trobem crides de col·laboració a “la activa región catalana” per treballar a favor d'una reducció de tarifes al F. C. CARABIAS Y GUZMÁN, *La crisis castellana. Medios que deben adoptarse para conjurarla*, Valladolid, 1884, p. 66.

L'horitzó es va emboirar una mica quan els farinares catalans van considerar excessives les aspiracions del proteccionisme castellà.²⁰ Però quan el representant per Valladolid, Fernández de Velasco, preguntà als diputats catalans de part de qui estaven, les successives respostes van estar de part de l'agricultura com a indústria nacional que necessitava protecció; en cas que es produís algun conflicte amb els farinares, hauria de prevaldre l'interès del més important, és a dir, el dels agricultors castellans.²¹

Juntament amb aquesta entesa en ambient parlamentari o en campanyes vallisoletanes, podem constatar també una sintonia en les organitzacions respectives. Les que predominaven a Castella eren les Ligas de Contribuyentes. Llurs lemes d'"orden, justicia, buena administración" eren d'allò més propicis perquè s'efectuessin lligams amb els prohoms de Catalunya i llurs aspiracions reformistes.²² Quan la Liga Agraria apareix a l'horitzó, la seva intenció de protegir la producció nacional com "la más sólida base para la felicidad de los pueblos" no introduïa cap novetat fora del desig d'agrupar les forces existents en una batalla no política que tindria èxits immediats.²³

En resum, sembla que a diversos nivells s'aconseguien acords que constituïen, sens dubte, una bona soldadura per afavorir la concòrdia i fer callar les veus d'aquells qui, en llurs respectives àrees geogràfiques, s'inquietaven en pensar que es podia menjar un pa més barat i que els teixits anglesos eren tan bons i no tan cars com els catalans. A. Pesquera, un dels líders de les reunions de l'antiga capital del regne, feia causa comuna amb els representants catalans al Parlament i rebutjava realísticament les insinuacions de qui es proposés sembrar discòrdies:

20. El president de Fabricants de Farina de Barcelona va escriure una carta a "El Norte" queixant-se d'alguns atacs que havia sofert la seva indústria perquè s'hi consumia gra estranger. L'harmonia existent es podia trencar si continuava exclamant "Todo por Castilla", perquè, segons com, es contestaria amb un "Todo por Cataluña". "El Norte" votava per fondre aquests crítics en un "Todo por la Patria" i per continuar treballant les dues regions per als mercats colonials (*La cuestión de los trigos*, a "El Norte", [16 de setembre de 1884]).

21. Els qui contestaren foren Canellas, Junoy i Lostau (*DSSC*, 28-30 de gener de 1895, pp. 1.293-1.296; 1.344-1.348).

22. Un bon nombre de Ligas de Contribuyentes i societats anàlogues funcionaven a Catalunya (vegi's Apèndix III, 2).

23. "Nuestro programa es tan sencillo como pacífico y legal. Considerable rebaja de la contribución territorial, de cultivo y ganadería; aminoración de la de consumos; eficaz protección a todas las industrias; fomento de los intereses materiales; igualdad en la tributación y reducción de los gastos públicos en un justo límite: tales son nuestras únicas y legítimas aspiraciones. De nosotros todos, que formaremos los ocho décimos de la población, depende el éxito porque tal es la justicia que demandamos y tal la resonancia de nuestras quejas que su satisfacción será inmediata, pues ella se impondrá como la más sagrada de las necesidades públicas" ("Carta de A. Bayo al Presidente de la Liga de Contribuyentes de Salamanca", *LC*, 20 de novembre de 1887). No hi ha símptomes que aquesta organització mantingués tesis hostils a Catalunya, ans tot al contrari. A la tardor de 1888, en reunir-se a Palència, Gamazo explicà a l'assemblea "el abrazo fraternal de Cataluña" en referir-se al seu míting per terres lleidatanes (J. ORTEGA RUBIO, *op. cit.*, vol. I, pp. 50-51).

No temo yo, ciertamente, que los arrullos del Sr. Moret hagan mella en la opinión de aquellos departamentos, porque en Cataluña hay un gran sentido práctico para conocer lo que les tiene cuenta, y bien saben los catalanes que si por conveniencia general de [Extremadura, Andalucía y las Castillas comen el pan un cuarto más caro [...], todas estas provincias les devuelven con creces este pequeño sacrificio proporcionándoles un gran mercado para sus productos fabriles.²⁴

Aquest era el pacte que Moret denunciava al país i al Govern amb accents democràtics (ja que s'arruinava el poder adquisitiu dels obrers catalans) i que dotze anys més tard Cánovas legalitzaria estenent la sanció als representants de Biscaia.²⁵

II. 1898: LA FI D'UNA "ENTENTE"

[...] *Els Segadors*, hoscamente exclusivista, ruralmente agresivo... ¡Siquiera Guillermo Kaiser hablaba de la "espada afilada" y "la pólvora escasa"! [...] Pero eso de la hoz resucitada, armibélgica y rencorosa ¿puede ser el "signo" de una nacionalidad europea?

MAGDALENO DE CASTRO, *Nacionalismo, humanismo y civilización*, Madrid, 1922.

Per a molts dels contemporanis que assistiren a l'encreuament dels segles XIX-XX fou un ensurt de constatar allò que estava passant a Catalunya. Diverses publicacions i fullets van començar per abordar *el problema catalán* amb serietat sempre molt històrica per tractar de comprendre com en un espai de temps tan curt s'havia convertit en "morbosa exacerbació" allò que fins aleshores havia estat un "inofensivo renacimiento literario [...] iniciado por un grupo de poetas de inspiración no siempre

24. DSSC, 21 de novembre de 1879. En boca d'aquest diputat M. Pugès hi posa l'exclamació: "¡Ojalá que entre las provincias de España hubiera muchos catalanes!" (*op. cit.*, p. 217). Una rèplica a l'argument d'A. Pesquera, però amb idèntics resultats, es troba en Cambó, quan el comte de Romanones amenaçava amb suspendre aranzels: l'economia espanyola estava providencialment engranada, i allò que venia Catalunya a les altres regions es contrapesava amb el que n'adquiria (DSSC, 8 de juny de 1916).

25. *De cómo he venido yo a ser doctrinalmente proteccionista*, Madrid, Imprenta de Fortanet, 1891, pp. 9-10. Hi ha d'altres símptomes que es constaten en la lectura de la premsa castellana, com, per exemple, el suport a l'Exposició Universal, reproducció de missatges del Fomento o de l'IACSI o l'oposició a les decisions de marcat caire lliurecanvista del Primer Congrés Mercantil -1886-, del qual es retiraren els catalans. De totes maneres, que quedi ben clar que només tracto d'exposar una conxorrdia i col·laboració més aviat formals que de vegades no arribava a ser plenament recíproca. Així, en les exposicions contra el *modus vivendi* anglès, qui posa una nota castellana és només la Junta de Fabricantes de Béjar (DSSC, juliol de 1886, p. 585).

feliz y reducidos a escribir en catalán [...] *poesías de niñas y ninetas y fluvials sonants* [sic].²⁶

I no n'hi havia per a menys. En ben poc marge de temps, diversos esdeveniments sorprenghen l'opinió: la visita de l'almirall Fournier fou corejada amb el cant de la *Marsellesa* després d'esbrincar la *Marxa Reial*; quan es va tractar de festejar una guarnició de mariners argentins s'entonà efusivament *Els Segadors*;²⁷ a Lleida, algun canonge es convertia en mantenidor de Jocs Florals "antipatriòtics i subversius", mentre els expedicionaris que es reuniren en un àpat amb motiu del míting del teatre dels Camps Elíseus (18 de febrer de 1900) demanaven als cambres "sesos de castellanos, hígado de gobernador"...^{27 bis}; per fi, quan Dato s'atreví a visitar Barcelona, una xiulada impressionant li va agrair el viatge. Algun gallec comprensiu com Ribalta justificava l'última actitud per tot allò que significava un ministre de Governació en la seva triple tasca d'imposar candidats *cuneros*, falsejar sufragis i mantenir el sistema de quintes. Però això no era cap obstacle per començar a discernir entre catalanistes moderats i exaltats als quals calia condemnar, ja que no es podia permetre

el escandaloso grito, subversivo y traidor, infame y suicida que estos días ha deshonrado las calles de Barcelona: ¡Muera España!²⁸

Quan els precipitats sociòlegs d'aleshores buscaven l'explicació del "gravísimo problema político" recorrien a les fites del *Memorial de greuges*, el Missatge a la regent durant l'Exposició de 1888 o les Bases de Manresa, com a antecedents de tal situació. Però sempre hi va haver qui s'ocupés de distingir bé l'ambient pacífic d'aquelles etapes i els càntics, visques i moris que ara se sentien a Barcelona.²⁹ ¿Què ha passat

26. J. SÁNCHEZ GUERRA, *El catalanismo*, a "La Lectura, Revista de Ciencias y Artes", any II, vol. I [Madrid] (1902), p. 68. El director de la revista, Francisco Acebal, invità diverses personalitats castellanes (Sánchez Guerra, Silvela, Azcárate) i catalanes (Maragall, Robert, Pella i Forgas, Doménech) a tractar de l'assumpte català.

27. "Ese himno que conmemora una matanza de castellanos, ese himno de odio que recuerda el Corpus de Sangre, ese himno que marca su ritmo maldito al golpe de hoz que siega la cabeza de los castellans [...]" (B. M. ANDRADE, *Castilla ante el separatismo catalán*, p. 33). Tots aquests esdeveniments vénen narrats a les obres de SOLDEVILLA, ROYO VILLANOVA (*El problema catalán*, Madrid, 1908), GARCÍA VENERO, etc. En les col·laboracions de "La Lectura", així com a les Corts, es produí un ampli debat davant la pastoral del bisbe Moragas o el míting de Lleida, on es repartí el *Compendi Catalanista* (DSSC, 22 de febrer de 1900, pp. 4.720-4.731).

27 bis. J. MARTOS O'NEALE i AMADO Y REYCONDAUD, *Peligro nacional. Estudio e impresiones sobre el catalanismo*, Madrid, Establecimiento Tipográfico, 1901, p. 33. J. Martos va ser el cap del Govern Civil de Lleida i conta amb detall la seva actuació davant la "neurosi catalanista" de 1899-1900, així com el viatge a Barcelona de Dato, de qui va ésser acompanyant. Resulta un bon testimoni per a desmentir alguna imatge castellana que pintava el catalanisme com una qüestió dels barcelonins.

28. A. RIBALTA, *El catalanismo militante*, Madrid, 1901, p. 27.

29. "Lo que sí conviene recordar es que la Asamblea de Manresa se celebró en medio de la mayor tranquilidad, y que en todo el tiempo transcurrido desde el año

—es preguntava Sánchez Guerra— perquè aquell benèvol estat de l'esperit del poble català s'alteri i es modifiqui d'una manera tan radical? La incertesa de la pregunta era solucionada per altres alludint a la proximitat cronològica del desastre colonial:

Regionalismo es también sinónimo de egoísmo: mientras fueron precisos la sangre y el dinero *de toda España* para dominar las colonias (de donde sólo unas cuantas provincias sacaban producto), el regionalismo se mantuvo en el terreno de la literatura; pero en cuanto se vio que la guerra acabaría por la ruina de España, se convirtió en un movimiento económico y político. No se puede negar que esto sea humano, pero no es justo.³⁰

Si fem cas omís de la tendenciositat de l'autor, no hi ha massa miratge a atribuir l'aixecament de les hostilitats a tot allò que és i significa la realitat del 98 a partir de la liquidació del darrer saldo imperial. En primer terme, el mercat cubà constituí sempre una bona amalgama que llimava les asprors inevitables de dos mons diferents. Mercat "natural y único", deien a Castella quinze anys endarrera quan s'oposaven tempestuosament al fet que els Estats Units tinguessin alguna mena de rebaixa en la introducció de cereals a les Antilles.³¹ Amb l'enfonsament del darrer vaixell es va enfonsar també aquesta clientela reservada sobretot per l'aranzel de 1891. La pèrdua de Cuba en si no havia de significar gaire si s'hagués comptat amb d'altres mercats, però la gent no estava disposada, precisament en aquella època, a regalar mercats a Espanya: l'evolució del capitalisme prenia els rumbos d'un descarat repartiment de continents i el cost del cereal de secà no aguantava competències. Per tant, Castella i Catalunya es van quedar l'una enfront de l'altra amb l'únic mercat interior o, més exactament, els farinares del litoral³² treba-

92 hasta la fecha tristísima e inolvidable de nuestros desastres nacionales, la moderada publicidad que las bases tuvieron en Cataluña, no suscitó jamás verdaderos movimientos de opinión, que mostraran la adhesión del espíritu público al programa que ellas formulan, ni mucho menos, las agitaciones y perturbaciones que a las doctrinas catalanistas se han atribuido con posterioridad" (SÁNCHEZ GUERRA, *op. cit.*, pp. 70-71).

30. F. SOLDEVILLA, *La opinión en Cataluña*, p. 193.

31. Perduts definitivament els mercats europeus —Gran Bretanya, França, Portugal—, l'exportació de farines a Cuba a partir de la penúltima dècada del segle XIX suposaria el 98-99 % del total extret, primer pel port de Santander i després també pel de Barcelona (R. GARRABOU, *La depresión de la agricultura española en el último tercio del siglo XIX: La crisis triguera*, tesi inèdita, Barcelona, 1973).

32. Garrabou, en la seva tesi doctoral (pp. 262, 273-274, 282), ha estat qui ha assenyalat el canvi d'orientació del mercat, convertit progressivament a partir de 1885 de centre importador en expedidor. Un cop perduda Cuba, les indústries molineres del litoral estigueren "en pugna constante con los intereses del interior" (vegi's Apèndix IV, 2. 2). Ara com ara, però, no sabem gran cosa d'aquests farinares del litoral pel que fa al volum de llurs indústries o a llurs apetències polítiques. Segons les xifres recollides per M. IZARD, corresponia a molins i fàbriques de moldre el percentatge més elevat en les quotes de contribució industrial espanyola de 1857 (*Industrialización y obrerismo*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1973, p. 63). Vint anys més tard, la "Reseña Estadística"

llant amb blat estranger enfrontats als farinares del centre. Barcelona en franca competència amb Valladolid. Això treu de polleguera el sobri castellà: una cosa —degué pensar— és perdre un olient, però una altra és que es faci competidor a casa teva mateix. A falta de dades que revelin l'estructura del mercat interior i sobretot la diferència de circulació de mercaderies entre Castella i Catalunya abans i després del 98, convé tenir en compte, com a hipòtesi, de quina manera aquest conflicte d'interessos entre els sectors productius d'una mateixa mercaderia ajudà a enterbolir relacions.

I també, en segon terme, la contrapartida, més coneguda: per a l'industrial català només compta el mercat que va de Gibraltar als Pirineus. El consum de Castella estava emmanillat per diversos entrebancs del tipus *Ancien Régime* (senyorialització tardana de la propietat, problemes de subsistència, invertebració econòmica...) i altres, derivats del mateix engravament de l'estructura política de la Restauració, que havia deixat indemnes les bases de la propietat. El reformisme català podia criticar de diverses maneres tot el retard agrícola que n'impedia la necessària arrencada econòmica. I no li faltaven raons. Precisament el 1898 les poblacions de l'interior devien emprar un percentatge important del presupost en la compra d'un pa escàs que, per aquesta mateixa raó provocava aldarulls.³³

Cal, doncs, considerar —de cap manera de forma determinant— aquest factor de la desaparició del mercat antillà amb la seva doble sensibilització dels uns per la competència i dels altres per la reducció del mercat. A part d'un esquema dels intercanvis, falta completar el quadre social dels descontents per concretar el marc real del mutu disgust. Però no hi ha dubte que Cuba constituïa una bona anella que, en trencarse, va deixar al descobert la feblesa d'una unió. No en falten testimoniats, i així Unamuno, després d'afirmar que la unitat espanyola era la

de 1888 situava el sector fariner amb un 18,5% del total de la contribució industrial. Per a la localització en el temps i en l'espai de la indústria de molinaria i la seva anormal distribució, vegi's F. ESTARÉ, "Problemas de la industria harinera del litoral", *Ensayos sobre economía española*, Espugues de Llobregat, Ariel, 1972, pp. 144-206. El llibre de J. MONROJO, *La política española sobre trigos y harinas. Años 1900-1945*, Madrid, 1945, proporciona dades interessants; d'altra banda, sosté que la causa dels problemes dels cerealistes de l'interior es troba a Barcelona, pel fet d'haver volgut conservar per força una indústria farinera "que no tiene razón lógica de existir" (p. 28). Vegi's un estudi detallat de la indústria vallisoletana a BENITO ARRANZ, *La industria harinera española y su significado en la provincia de Valladolid*, a "Estudios Geográficos", núm. 83 (maig de 1962), pp. 165-216.

33. R. ROBLEDO, *Emigración a Ultramar: aspectos socio-económicos durante la Restauración*, a "Anales de Economía", núm. 23, 3.ª època (juliol-setembre de 1974): hi són detallats una sèrie de motins en poblacions de l'interior. De febrer a maig de 1898, l'ajuntament de Salamanca va haver de fer diverses sessions extraordinàries, amb clares postures intervencionistes, per veure "el medio de bajar el pan del pobre hasta 50 céntimos los 1.600 gramos" (Sessió Extraordinària del 10 de març de 1898, Actes de Sessions, Arxiu Municipal).

més mentidera i la més fatal de les nostres llegendes que es mantenia artificialment, declara:

Mientras tuvimos colonias, y con ellas un objetivo exterior, pudo haber algo que remedase esa unidad; Castilla, que es la que descubrió a América, mandaba a las Antillas a sus funcionarios y sus géneros Cataluña; era Cuba finca para los empleados del poder central y los industriales y comerciantes de Cataluña y de algunas otras regiones, pero sobre todo de Cataluña. Perdimos las colonias y con ellas la distracción hacia fuera; hemos tenido que encerrarnos dentro y la lucha interior vuelve a iniciarse.³⁴

D'altra banda, hi va haver una actitud diferent en el tractament del problema cubà, que s'aprofità després per exasperar els ànims. Si a Castella predominaren —la premsa local ho confirma— proclames patriotes a ultrança, el sentimentalisme i una bona dosi de quixotisme, a Catalunya se sentiren veus pacifistes i, segons diu P. Vilar, l'opinió burgesa catalana estava contra la guerra.³⁵ Els primers dies de juliol de 1898 apareix el manifest de Prat *Salvem Catalunya*, en el qual llegim: "Vingui la pau i vingui de pressa". Venero, servint-se de més d'un anacronisme, ha comentat:

La paz apetecida era, pues, la rendición incondicional, los regimientos enteros enarbolando la bandera blanca, los soldados contra sus jefes [...]. En realidad, lo que harían los comunistas rusos en 1917.³⁶

És aviat per parlar d'identificacions d'aquest tipus, però aleshores fou emprat com a arma ideològica l'escàs patriotisme d'una regió que semblava seguir el mateix camí de Cuba: comencen per demanar autonomia i allò que volen, en realitat, és separar-se. El temor clàssic de l'immobilisme a cedir en allò que es creu el principi de la fi, empaitat ara, a més, per les circumstàncies de xacres polítiques, veia amb pànic les evolucions al Parlament dels nous diputats catalans. Hi havia molta prevenció i pocs arguments per demostrar que, després de la descentralització, vindria la desmembració del sòl patri.³⁷

34. UNAMUNO, "Lo de Cataluña", *Obras completas*, Madrid, Escoicer, volum IX, pp. 800-801.

35. P. VILAR, *op. cit.*, vol. I, p. 65. També hi va haver un plantejament d'autonomia previ al del Govern: "En el año 1897 se inició un ensayo de persecución contra alguna de las instituciones que defienden la doctrina regionalista en Barcelona, porque predicaban ya entonces que el único remedio de los males de España y la única manera de acabar con la insurrección de Cuba, era la concesión de la autonomía a aquellas Antillas; remedio que fue predicado entonces en Cataluña y que fue después aceptado por el partido liberal cuando llegó a los consejos de S. M." (*DSSC*, 22 de febrer de 1900, p. 4.726).

36. *Op. cit.*, vol. I, p. 463.

37. "Hay que llamar las cosas por sus nombres. En Cataluña, regionalismo es sinónimo de autonomismo, y de la autonomía a la independencia no hay más que un paso. Aragón autónomo, no sería de temer; Cataluña sí, porque Aragón sería español, y

S'havia iniciat un diàleg de sords. Mentre Catalunya començava un moviment de protesta davant la incompetència del poder central que no havia sabut administrar unes propietats, se li tornava la pilota dient que "quizá el malestar de nuestras perdidas Antillas haya sido debido a las preferencias que daba España a Cataluña".³⁸

Aviat s'imposaren les solucions de camisa de força. El segle xx les inicià el primer dia amb una llei que reformava l'article 248 del Codi Penal, inservible ja per a les noves qüestions plantejades i que castigava "los ataques a la integridad de la nación española o a la independencia de todo o parte de su territorio".³⁹ Molt pocs afrontaren amb clarividència la qüestió catalana. "No ens entenem", diria Rusiñol quan en les discussions parlamentàries es parlava religiosament de la Pàtria gran. "Los velos que nos hemos puesto no paran los proyectiles, sino que nublan nuestra vista", comentava gràficament Ribalta. I això ocorria, no ja a nivell ministerial, sinó al gabinet intel·lectual de ments preclares. La qüestió catalana fou rebuda com un desordre que havia d'ésser fustigat (Apèndix III, 2) o com una malaltia de l'abundància. La tasca sociològica, literària o històrica dels "guerrilleros espirituales" del 98, com els autodenominava Unamuno, no ajudà de res a una visió constructiva de l'Espanya malmesa des de perspectives regionals. La cridòria de protesta s'havia d'encaminar a qüestions més importants. Costa ho expressà meridianament en el pròleg a una de les primeres obres del catalanòfob Royo Villanova:

Impónense a España en estos momentos otros problemas harto sustanciales y de más urgente desenlace aunque no muevan tanto ruido ni, desgraciadamente, acaloren tanto los espíritus [...]. Entre los ocho números o enunciados de reforma en que la Liga Nacional de Productores tiene condensado lo más fundamental del programa de Zaragoza, no figura el regionalismo.⁴⁰

I no hi devia figurar perquè al cap i a la fi —argumentava Costa— Catalunya era una de les regions "menos sufridas contra los poderes cen-

Cataluña sería catalana" (SOLDEVILLA, *op. cit.*, p. 193). Afirmació semblant a la de Sagasta: "Constituidas las regiones, pedirían la autonomía administrativa, la autonomía económica, la autonomía política; es decir, que lo quieren todo. (Varios Sres. Diputados: Todo, todo)." (DSSC, 19 de juliol de 1901, p. 752).

38. Intervenció de Sagasta, 19 de juliol de 1901, p. 751. Altres fonts repeteixen el mateix (Apèndix IV).

39. Vegi's AZCÁRATE, *El Programa de Manresa*, a "La Lectura", any II, vol. I, p. 30. Silvela, autor material i espiritual de la Llei, s'encarregava de dir, uns dies més tard, que no tenia cap inconvenient a proposar-ne una de més clara per castigar qualsevol delictes de traïció a la Pàtria, on és punible no solament "negar la personalidad política de España, sino sus sentimientos, sus afectos, sus creencias, la unión de simpatías de unos corazones españoles con otros" (DSSC, 22 de febrer de 1900, p. 4.728). La llei porta la data de l'1 de gener de 1900 ("Gaceta de Madrid", 2 de gener), i se'n poden veure els resultats pràctics a l'Apèndix IX.

40. ROYO VILLANOVA, *La descentralización y el regionalismo*, Madrid, 1901, pròleg de Joaquín Costa.

trales". Gradualment, es conformarà la idea que les aspiracions catalanes són abusives i egoistes. Ells ho tenen tot a favor, fins la naturalesa; per tant, llurs peticions són malaltisses o vicioses enfront de la misèria de Castella. Fent seva la frase de Silvela, J. Costa considerarà el regionalisme com "una debilidad del centro cerebral" que perdrà tota la seva virulència fins a convertir-se en simple descentralització quan Espanya es faci "nación europea y siglo xx".

De la ploma de publicistes com Unamuno, Azorín, Costa, Silió, Maeztu, Royo Villanova, etc., no sortí ben airejada la qüestió catalana. L'exaltament patriota d'una Castella sempre mística i guerrera ho impedia. I la tasca va ésser decisiva tant per als homes polítics que citaven les polides i de vegades ambigües frases del rector de Salamanca, per exemple, com per a la producció d'epígons que sempre es ressentiren d'una certa hostilitat envers la perifèria.⁴¹

Finalment, la irrupció a les Corts de 1901 de les candidatures específicament catalanes acabà de donar un to polític a un panorama en el qual s'ajuntaven massa suspicàcies. La campaneta del senyor president s'agitava amb massa freqüència demanant ordre quan es discutien els esdeveniments de Barcelona o al senyor Rusiñol se li acudia de dir que el català era un idioma. Sembla evident que no s'acceptà això que era la primera ruptura del sistema caciquista. Mentre el reformisme de la Unión Nacional va tenir ànims i cregué tenir col·laboradors entre la gent de la Lliga, s'aguantaren. Uns anys més tard el secretari de la Unión seria considerat per Cambó com un home funest, "mucho más funesto para España que para Cataluña".⁴²

Els capitosts de la *Meseta* no podien veure amb bons ulls el triomf dels quatre presidents. Fins aleshores, els representants de Catalunya s'asseien als escons parlamentaris per art i gràcia dels mateixos estratagemes que els altres. Aquesta sintonia de procediments avalava algun tipus de concòrdia com el descrit anteriorment, que ara no podia ja subsistir. No era possible aguantar el primer intent d'un bloc català decidit a aconseguir alguna mena d'hegemonia política o, si més no, algun

41. No hem de descartar el fet que la utilització de Castella com a plataforma unitària d'Espanya, pren més fonament a partir de la perspectiva d'una història d'Espanya com la de R. Menéndez Pidal, on el tema de la unitat peninsular es fa obsessiu. Un resum i interpretació de les polèmiques que ha provocat aquest plantejament el trobem en José Luis MARTÍN, *El método histórico de Menéndez Pidal y el Compromiso de Caspe*, a "Revista de la Universidad de Madrid", núm. 75, vol. XIX, t. V. Pel que fa referència a la potenciació de l'anomenat "98", hi ha molta cosa escrita. La millor apropiació que coneix és la de GEMÉNEZ CABALLERO, *El genio de Castilla*, on d'un a un, des de Costa fins a Machado, sense oblidar el reticent Baroja, estan inclosos com a líders de la seva teoria, bàsicament castellana i antiseparatista: "La generación del 98 y su contorno posterior contribuyó eficaz y honradamente a crear un clima histórico y moral donde nosotros aprendimos el camino del 18 de julio del 36" (pp. 143-144).

42. Conferència al Palau de la Música, 26 maig de 1919, citada per PABÓN, *Cambó*, vol. II, p. 36.

canvi d'orientació en l'Estat. Progressivament va decreïxer o s'enfonsaren en l'anomenat de la ineficàcia Ligas de Contribuyentes o Liga Agraria. Fins aleshores s'havia utilitzat clarament aquestes plataformes per plasmar el malcontentament castellà. Eren fàcilment manejables.⁴³ Seria ja perillós, però, associar-se amb un bloc català que posava en qüestió precisament les bases del seu domini polític-econòmic. D'aquí que es produís algun replegament en les protestes massives contra el govern, i el malcontentament castellà, que continuà existint, es canalitzà aleshores cap a veure en els catalans la causa de molts dels seus mals. L'anticatalanisme radicat a Madrid tenia ara acompanyants, neòfits, a la *Submeseta* nord.

En síntesi breu, trobem diversos factors que forcen la mútua enemistat durant els darrers anys del segle XIX i principis del XX. A nivell econòmic, la pèrdua de l'únic mercat extrapeninsular de que ambdós gaudien; ideològicament, comencen a sorgir produccions literàries o periodístiques que —deixant ara de banda si hi va haver o no un marc generacional— potenciaren el menyspreu i el desdeny de Castella; i, sobretot, el decidit programa polític protagonitzat per les forces catalanes, que no es reduí a plantejar escissions de partit (ja que fins aquí havien arribat els mals humors d'altres forces polítiques), sinó que temptejaven seriosament el desig de Maragall: "Castilla ha concludido su misión directora y ha de pasar su cetro a otras manos".⁴⁴

III. ENTORN DE LA FORMACIÓ DE LA SOLIDARITAT CATALANA

Vosotros, ilustres catalanes, padecéis una preocupación que es propia de espíritus mediocres.

MELQUÍADES ÁLVAREZ al Congrès (20 juny de 1907).

Fins al 1902 les espases van estar una mica alçades si ens fixem que el mes d'octubre hi va haver una reunió a Lleida per aconseguir un acord parlamentari entre les hosts d'Alba i les de Rusiñol. Podem dir que fou una de les darreres oportunitats d'aconseguir un acord a nivell de dirigents polítics, acord cada vegada més difícil, perquè els uns pensaven en descentralització mentre que els altres estaven ja pel "giro autonomis-

43. Sens dubte que no estaven a l'abast de les reivindicacions dels bracers, ja que, per pertànyer a la Liga de Contribuyentes de Salamanca, per exemple, s'havia de pagar una quota anual de 40 rals. La Liga Agraria tampoc no s'escapava d'una situació privilegiada i fins i tot aristocràtica. La seva Junta, a finals de 1887, estava integrada per 7 comtes, 1 vescomte, 4 marquesos i 1 duc; el total era de 30 components LC, 25 de desembre de 1887).

44. Frase que, com tot el paràgraf que aparegué a "La Lectura" (*El sentimiento catalanista*, p. 84) parlant de la Castella no analítica, no industrial i africana, fou pessimament rebuda per Andrade i altres que elaboraren les oportunes rèpliques.

ta”.⁴⁵ El pacte de Lleida no es va dur a terme; fou un “matrimonio rato”, segons digué Rusiñol en una afirmació recollida per Venero. Després, la mateixa ciutat —Valladolid— i palestra —“El Norte de Castilla”— que anys endarrera protagonitzaren furibunds atacs contra ministres liberals com Camacho o López Puigcerver, es giraven ara contra Maura, amic sospitós de catalans. Durant el seu govern, a partir de 1904, comencen a créixer les suspicàcies i els tòpics perquè quan arribin després els esdeveniments del *Cu-cut!* es potenciïn des d'aquesta zona les mocions de càstig, amb la qual cosa es repetiria l'assentiment castellà de quatre anys endarrera a la política repressiva del govern contra Catalunya. No hi ha dubte que un dels mòbils immediats que caldejà l'ambient posterior a favor de la Llei de Jurisdiccions fou el temor a una aplicació de la Llei d'Admissions Temporals de 1888 i el primer protagonista a l'escena del Parlament, Santiago Alba.

En efecte, en començar la primavera de 1904 es barregen dues qüestions legislatives amb la decisió política del viatge reial a Barcelona. La primera, la supressió de l'impost del 3% a la producció carbonífera, sostinguda per representants bascos i catalans. L'esmena presentada pel grup albista propugnarà categòricament que s'hauria de concedir un benefici similar a la producció agrícola sota la fórmula de descompte en la tributació rústica i pecuària. Alba demanarà mesures “gasetables” i no laments retòrics o frases amables de suport, a fi d'alleujar l'estat de l'agricultura allà on, segons ell, es confonen els propietaris amb els terratinents i els terratinents amb els bracers. És interessant de destacar l'argumentació d'Alba per tot allò que té de premonició per als seus projectes de dotze anys més tard. Es tracta fonamentalment de mostrar la desproporció entre els 5 hectòlitres que produeix una hectàrea de secà a Espanya i la contribució rústica, que del 12% el 1845 havia pujat a un 23-25% en aquella etapa. A través de l'argument de l'excessiu pes fiscal —que, sens dubte, comptava amb el suport de qualsevol propietari respectable— s'arribava a l'atac de qualsevol projecte que afavorís unilateralment una desgravació de la indústria. Per tant, en comptes de posar l'èmfasi en la reforma d'una estructura de la propietat, els trets s'encaminaren contra els intents “esencialmente capitalistas”, contra els projectes elaborats

45. M. GARCÍA VENERO, *op. cit.*, vol. II, pp. 26-27. També Santiago Alba, *monárquico de razón*, Madrid, Aguilar, 1963, on es reflecteix ja el ressentiment dels homes de la Unió quan són posposats en l'entrevista amb la Reina als homes del Foment: “Nosotros no hemos hostilizado al Trono, ni silbado la Marcha Real [...]”, diran amb ressentiment (pp. 43 ss.). Vegi's també J. Carlos MAINER, *Burguesia, regionalismo y cultura*, Barcelona, A. Redondo, 1974, p. 34, i, sobretot, CHEYNE, *Joaquín Costa: el gran desconocido*, Barcelona, Ariel, 1971. Sembla que l'home de Graus es mostrà més aviat reticent amb les postures catalanes tals com “el tancament de caixes”, qualificades com a accions pròpies d'“escopeta de caña” (carta a Silvio Kossti, “Por qué fracasó la Unión Nacional”, reproduïda a M. CIGES, *Joaquín Costa. El gran fracasado*, Madrid, Espasa Calpe, 1930, pp. 135-136).

“para los palcos y las *plateas* [...], para la burguesía adinerada”.⁴⁶ És a dir, recolzant-se en tota la tradició ruralista de Castella (repetirà els arguments de l'agricultura “riqueza fundamental de España”, “base de la existencia nacional”, etc.), s'enfrontarà amb les peticions d'avantatge apadrinades per burgesies perifèriques perquè perjudiquen la indústria més necessitada. A partir d'aquí, només hi havia un pas per hostilitzar o mirar amb desdeny la política regionalista.

Malgrat les bones paraules del propietari d'“El Norte de Castilla” per no aixecar recels (es declarava amic personal de Rusiñol i a favor del patriotisme català), és evident que en aquell ambient s'estava fonamentant una incompatibilitat entre els diferents factors de la producció espanyola, explicitada dies abans en discussions parlamentàries.⁴⁷

Amb tota aquesta perspectiva d'ànims que topen per una predilecció estatal envers la indústria, empalma la segona qüestió legislativa: la por a l'aplicació d'una Llei d'Admissions Temporals que atemptava ja directament contra l'agricultura, llegiu el monopoli del cereal castellà. Com que els peticionaris d'aquesta llei eren catalans,⁴⁸ no fou gens difícil que, en oposar-se a la seva intenció, es posés en qüestió tota la regió. D'altra banda, la proximitat del viatge d'Alfons XIII a la ciutat comtal donà nova volada per fonamentar un atac contra les peticions egoistes i interessades d'uns quants “españoles dudosos” que aquells dies trepitjaven la *Villa y Corte*:

Como llamados se han presentado en Madrid los industriales y negociantes de Cataluña, insistiendo en todas aquellas pretensiones que, por perjudicar a las demás provincias, repetidas veces se les han denegado; y el gobierno se apresura a concederles unas y les da esperanza de acceder a las otras, sin parar mientes en que con ellas causará mortales daños a la agricultura y a la industria de las demás regiones.⁴⁹

46. DSSC, 21 de març de 1904, p. 4.564.

47. Vegi's, si no, el rau-rau de Suárez Indán, on apareixen els arguments del separatisme que, des d'ara, estaran en plena vigència “Es mucho más patriótico perder el tiempo de esta manera que no exponiendo programas separatistas” (DSSC, 17 de març de 1904, p. 4.516).

48. De fet, aquesta petició d'admissions temporals torna a figurar en les “reformas inmediatamente aplicables” del partit regionalista republicà (DSSC, Legis. 1905-1906, 5 de febrer de 1906, p. 2.350).

49. *En defensa de Castilla. Conducta intolerable*, a “El Norte” (23 de març de 1904). Els diaris de Madrid repetien el mateix argument de la singular coincidència d'uns desplaçaments per aconseguir avantatges que el senyor Maura no dubtava a encoratjar. Els viatgers il·lustres els detalla “El Globo”. Els reproduïx la revista de premsa que fa aquest dia “El Norte”: “Pero se acerca el tiempo señalado para el viaje del Rey a Barcelona, y súbitamente van reuniéndose en Madrid, como si los llamaran, diputados tan poco afectos a la comedia parlamentaria como el verbo y el alma del catalanismo don Luis Doménech, como el Presidente del Fomento del Trabajo Nacional, don Luis Ferrer Vidal y Soler, e industriales tan celosos de sus derechos —reconocidos en Ley que no se cumple— como don Juan Pascual y Costa, Presidente de la Asociación de Harineros”.

En la intervenció a les Corts degueren sonar dures les paraules d'Alba, que aleshores militava en el partit conservador, quan denominava negociacions inconfessables les d'accedir ara al compliment de la Llei d'Admissions Temporals perquè els fabricants farinaires de Catalunya donessin suport a la futura visita del rei. Les paraules pogueren ésser més o menys les següents:

Mediante tales maniobras parecería que lo más grande y augusto de la autoridad del Estado, lo consigna el Gobierno a ciertos negociantes como vulgar mercancia. ¡Así podrán conquistarse éxitos artificiosos, pero se corre el peligro de encender la guerra entre unas y otras regiones españolas! ⁵⁰

Els comentaris de províncies repetien els arguments i fins i tot els titulars amb escasses variants: els fabricants de Barcelona estaven comprant les futures ovacions del rei (Apèndix IV, 1). Aquesta mena d'interpretacions tendencioses estaran presents en tota l'etapa que recorre la formació de la Solidaritat Catalana, i una bona culpa d'això la trobem en el recel a les pretensions catalanes. Efectivament, el 1906 i el 1908 es tornaven a reproduir aquestes escenes fent que les aspiracions de descentralització o autonomia per a Catalunya quedessin relegades, si més no, a la indiferència de pretensions vicioses. Venero assenyalarà precisament que els catalans tenien temps per a tot, per demanar l'anul·lació de la Llei de Jurisdiccions i pressionar perquè els concedissin les admissions temporals.⁵¹ Quant a les alegacions en qüestió, són essencialment les mateixes assenyalades més amunt: a) l'agricultura és la ventafocs d'Espanya; b) malgrat estar permanentment en crisi, contribueix desproporcionadament al pressupost; c) les concessions a la indústria catalana maten l'agricultura castellana; i d) afavoreixen només uns quants capitalistes (Apèndix IV, 2).

En tota aquesta etapa juguen altres raons de política econòmica —mercats i aranzels— que deuen tenir llur influència en la formulació de l'anticatalanisme. Des de la premsa castellana es constata sovint el disgust que representa el fet que l'únic mercat que té Castella a l'interior, el de Catalunya, s'orienti cap al gra estranger. Sabem, per exemple, que el blat de l'Argentina, incloent-hi el gravamen aranzelari, entrava a

50. Discurs d'Alba, segons "El Norte" (23 de març de 1904). La intervenció correspon al dia 21 de març, i aquestes afirmacions apareixen diluïdes en les pàgines 4.567-4.568 del "Diario de Sesiones", per bé que, allò que aquest publicà, degué sofrir —sens dubte— alguna mena de retocs. Dos dies després, Lerroux declarava que no es feia càrrec d'insinuacions "que no he visto consignadas, por cierto, en el Extracto del "Diario de Sesiones", en que nos presentaba al Gobierno sembrando a manos llenas favores que considera necesarios para que alguien pueda ir o ser llevado —facturado dijo el Sr. Alba— desde aquí a Barcelona" (DSSC, 23 de març de 1904, p. 4.595).

51. *Op. cit.*, vol. II, pp. 53-55.

44 rals/fanega, mentre que el blat de Salamanca s'havia pagat en aquells mateixos moments a 48,5. Transportat a la capital del Principat, pujaria a 50 rals. Qui l'adquiriria?⁵² Davant d'aquesta situació, en veure que la mercaderia bladera no es cotitzava a Barcelona, que el corresponsal repetia monòtonament "sin operaciones", en comptes de pensar en una reestructuració diferent de la producció, es mirava amb prevenció els contractes amb l'exterior de "mercaderes avariciosos" que feien fluïxjar les cotitzacions del blat.⁵³

Quant a l'aranzel de 1906, el més reeixit segons Gual Villalbí, fou considerat a Castella com una autèntica hegemonia de Catalunya imposada com una creu al camperol castellà. Potser hi influí el fet que els drets del blat no quedaven prou assegurats amb l'escala mòbil dels preus efectius de diverses places castellanes.⁵⁴ El cert és que aquest aranzel, elaborat precisament en ambient solidari, era considerat com un parany de "catalanes de la gran industria y vizcaínos del hierro" (Apèndix VI, 1). El triangle d'interessos, lligats pel rígid proteccionisme que propugnà Cánovas el 1891 amb el seu cèlebre raonament de conversió al proteccionisme, havia estat trencat. Ja només eren possibles combinacions binàries, Catalunya/Bascònia, beneficiàries directes d'un aranzel fet a llur mesura:

Hay que resolver en España un problema de justicia económica. La solidaridad proteccionista [...] no es un hecho en España y a realizarlo han de concurrir técnicos e interesados, sin que pueda presentarse ninguna asociación industrial, como lo ha hecho el Fomento de Barcelona, declarándose padre de los aranceles de 1906 [...]. Si para proteger a la industria, al español apenas nace le envuelven con telas recargadas en un cien por cien y sigue pagando altos tributos hasta que le meten en el ataúd que cierran con clavos recargados en un cin-

52. Ens referim al mes de juliol de 1904 segons les xifres d'"El Adelanto". Una exposició d'allò que suposa la contractació del blat estranger, a ROYO VILLANOVA, *El problema catalán*, pp. 41 ss.

53. "Barcelona, flojedad en las operaciones", assenyalava el comentarista a principis del 1909, la qual cosa era deguda al fet que es trobaven en camí 7.000 tones del candial Austràlia, ajustat feia uns mesos (EA, 9 de febrer de 1909), i al fet que els anys anteriors estigueren dominats per un alça espectacular en les importacions del blat, segons les xifres recopilades per Garrabou. Després, quan es produïa l'alça del cereal, que a Castella era atribuït, en desitjada fatalitat, a "leyes del destino", des de Barcelona es mirava com un assumpte d'acaparadors. En aquest sentit, el conflicte Catalunya/Castella ja no és només qüestió de farinares, sinó de mercats mútuament insatisfets. Pel que fa als interessos de la burgesia catalana, és evident que havien de mirar amb prevenció les freqüents puges de les subsistències —constatades també de 1904 a 1906, motins inclosos— que retallaven la demanda d'altres béns de consum.

54. A partir de 1898, els recàrecs en els drets aranzelaris fixats per al blat no tenien validesa si el preu mitjà en diverses places castellanes superava la xifra de 27 pts./100 kg. Sempre es va fer constar amb molt de ressentiment que l'aranzel depengués d'uns preus reguladors, a diferència d'altres indústries. Era "una suprema iniquidad" supeditar el seu preu "al temor de los que gritan, al pavor de los habitantes de la ciudad [...]" (J. B. GUERRA, *La cuestión triguera. Al servicio de los labradores*, Madrid, 1929, pp. 50-51).

cuenta por cien, justo es que se atienda a la vida de millonadas de españoles cuya existencia y progreso social dependen del proteccionismo [...]⁵⁵

Aranzels, mercats, “privilegios odiosos” per a la indústria farinera del litoral... He intentat de descriure, més que d'argumentar, un ambient d'hostilitat creat en aquelles dades. És clar que no són raons suficients. Però els portaveus principals sí que eren els homes d'aquesta Castella graner d'Espanya cada vegada amb més dificultat. I, tenint en compte la seva importància numèrica —Castella era també “nodriza del Parlamento”, en frase de Lerroux—, les Corts foren un bon portaveu des del qual els electors respectius educaven la clientela, o deien que la servien, perquè també es pot expressar el revés d'aquesta afirmació: era essencialment fora de les cambres on es movien els antagonismes. Es tractaria aleshores d'oposicions culturals, no polítiques, de maneres oposades d'entendre la vida segons Unamuno, el qual, basant-se en això i no pas en allò que fins aquí s'ha descrit, afegeix:

No he de hablar, pues, de aranceles ni de puertos francos, ni de industriales y agricultores, ni de trigueros o harineros. Todo esto me parece lo externo y hasta lo pasajero, lo otro es lo íntimo y duradero.⁵⁶

La veta sens dubte és bona, però no satisfà gaire l'explicació del poble català artista més que poeta, amb talent organitzador per a la guerra i la indústria i radicalment polític. D'altra banda, resulta difícil rastrejar un fil comú en la producció del complex assagista⁵⁷ sense negar-li l'encert d'algunes intuïcions com aquesta de l'oposició irreductible de cultures que repeteix alguna vegada. Pel que fa a la resta, és freqüent que la causa catalana surti més aviat malparada davant l'exaltació de

55. Vicente GAY, *Libre examen y liberalismo*, a “El Adelanto” (24 d'abril de 1909). Gay era seguidor albista; valencià de naixement, “pero ante todo español”, segons l'esmentat diari. L'evolució ideològica d'aquest home és significativa: entre els llibres recomanats pel setmanari “F.E.” apareixerà el de GAY, *Qué es el socialismo, qué es el marxismo, qué es el fascismo*. Algun dels seus llibres seria costejat pel Ministeri de Propaganda de Goebbels (A. VIÑAS, *La Alemania nazi y el 18 de julio*, pp. 168-169).

56. “Sobre el problema catalán. Oposición de culturas”, *Obras completas*, Escelicer, vol. VII, p. 452.

57. El tema del regionalisme català el tractà en diverses publicacions i conferències, sense evitar contradiccions. Així, dirà que el problema català no és qüestió de xavos (en el text més amunt esmentat) i també que els catalans han venut l'ànima per un aranzel (“La crisis actual del patriotismo”) o que el regionalisme és materialista i un teixit d'interessos (“Sobre el regionalismo español”). L'abundància dels seus escrits impedeix de fer aquí una síntesi del seu pensament. Que consti que, si més no, podem apuntar en el seu haver el tractament no autoritari de la qüestió catalana en no recomanar ni el garrot ni l’“energía”, sinó el coneixement i la veritat i el seu desig que els catalans catalanitzessin Espanya, això sí, però, *en castellà*, donat que el català era una llengua a extingir (“Sobre el imperialismo catalán”). Vegi's també Apèndixs V, VI, 4.

la nacional. Finalitzada una etapa simbolitzada en aquell “muera Don Quijote” —“ojalá en España se pudiera olvidar la historia nacional”—,⁵⁸ es recorre usualment a la lloança de l'alzina castellana dominadora de mons. I, sobretot, a la defensa de l'Estat liberal, fort, unificat, amb una llengua internacional i alhora guardià de la cultura enfront de la ignorància del consevadorisme catòlic, del catalanisme a l'estil Cambó que tracta de treure llibertats individuals.⁵⁹

Malgrat que polítics i militars eren blasmats pel rector de Salamanca durant aquelles jornades, hi havia notables coincidències (o apropiacions intencionades; vegeu Apèndix V) per defensar un Estat sobirà, sense esquerdes, i exaltar una Castella “miserable ayer dominadora”. La poesia del duo esmentat era mediocre, i en el cas de Maura vorejava el cinisme en patentar alegrement la misèria del camperol (vegeu Apèndix VII, 2); però era suficient per aprofundir abismes i presentar els catalans com uns demanaires extemporanis, a part de poc patriotes. Per més que Cambó anés a donar un tomb per Salamanca i —des de la tribuna que dos mesos abans havia ocupat Santiago Alba— afirmés que la qüestió catalana suposava la salvació d'Espanya en un treball col·lectiu de pobles i regions, no podia evitar que les seves paraules tinguessin l'aspecte d'una propaganda buida. El senyor Cambó degué insistir i aportar arguments per demostrar que a Catalunya no hi havia egoisme i que la seva regió era “la más sentimental de España” (vegeu Apèndix VI, 3).

La bona voluntat de l'home de la Lliga devia quedar fora de perill en un viatge de *captatio benevolentiae*; però potser ni ell ni els altres prohoms d'un bloc que s'encaminava a aconseguir una posició hegemònica en l'Estat no eren capaços de discernir entre llur tàctica política i llurs interessos concrets de classe. Sí que ho féu el bisturí del ressentiment castellà, que va saber seccionar les aspiracions catalanes en dues meitats ben diferenciades: una màscara de peticions reformistes, de plantejaments nacionals a modificar i, d'altra banda, intents de treure profit d'un Govern mentre i fins que en tingui. L'acusació constant —Royo Villanova i Alba, entre altres— serà que els parlamentaris catalans usen dues vestimentes, una de circumstàncies a Madrid quan són peticionaris mesurats, i una altra, l'autèntica, a Barcelona, a llur aire i amb llur públic.⁶⁰

58. *Obras completas*, vol. VII, pp. 1.194-1.196. Aparegué a “Vida Nueva” [Madrid] (25 de maig de 1898) i fou comentat favorablement per F. Urales i en general per l'opinió catalana la qual, segons Unamuno, li donà falses interpretacions. Vegeu “Lo de Cataluña”, *OC*, vol. IX, p. 801.

59. Apèndix VI, 4. La defensa de l'Estat el portà a donar suport a l'execució de Ferrer. En una carta, potser molt desconeguda, dirigida al director d'“El Progreso Latino”, Mèxic, diu: “No he de juzgar el fallo por el que se condenó a Ferrer [...] pero sí he de decirle que no fue el clericalismo, sino el Estado y en legítima defensa, quien lo procesó”. Reproduït a “El Adelanto” (29 de desembre de 1909).

60. MILEGO, *El problema catalán, ¿separatismo o regionalismo?*, Madrid, 1916, p. 32.

Per això, davant la retirada dels solidaris, hom opinarà des d'alguna premissa castellana que la supressió de la Llei de Jurisdiccions no resol res; allò que convé és que els catalans es defineixin i manifestin llurs únics desigs: autonomia o independència. A més, l'abandó del Parlament fou criticat com un joc infantil i molest permès per un pare bondadós:

Los solidarios, asistidos por los negociantes derrotados entonces, piden al resto de España la luna y si no se les proporciona ese bonito juguete, nos hundirán en un abismo (¡Nao tembres o terral!). Los demás españoles amenazaron con un combate de tarifas. Crúzanse saetas de nación a nación y estamos peor que antes. ¿Qué habéis hecho solidarios? Tu quoque *Salmeronis* meus? Yo amo al noble, al valiente, al laborioso, al honrado pueblo catalán; pero no me parece bien que se las eche de *amo*. Nos tiene en jaque, nos estremece, nos perturba el sistema nervioso. Así no podemos vivir tranquilos. Pero tiene el Gobierno la culpa: le está educando muy mal con sus mimos, con sus amenazas. Así el niño de buena pasta se vuelve caprichoso, irascible y primero ruega, después insulta y luego pega a su madre.⁶¹

El programa del Tívoli, que fins i tot per a un Royo Villanova era quelcom espanyol, original, castís, que servia de revulsiu contra l'apatia de governants,⁶² despertà mimetismes de nomenclatura (solidaridad castellana, solidaridad proteccionista, solidaridad salmantina...) però sense cap organització efectiva. Cap província o organització castellanos no es van deixar anar del carro del centralisme per donar suport a un bloc català. Hi degué influir també la posició de col·laboració Maura-Cambó, que desarborà aviat la multiforme gestació de la Solidaritat, encara que fonamentalment calgui tenir en compte les complexes raons que impedièren un tipus de realització específica i autònomament castellana que no fos ràpidament absorbida i assumida per la ideologia dominant per a la defensa d'un estat-nació irreductiblement unitari, sense escapismes. L'assumpte es repetirà més endavant, i la fórmula d'actuació serà Madrid com a catapulta castellana de l'uniformisme contra les desviacions de la perifèria. Això no ha estat així des de sempre,⁶³ i precisament es conforma

61. *Madrid al día. Impresiones*, a "El Adelanto" (4 de juliol de 1908).

62. ROYO VILLANOVA, *El problema catalán. Impresiones de un viaje a Barcelona*, Madrid, 1908. En aquesta obra l'autor defensa la teoria —amb arguments hegelians, p. 169— que el regionalisme és una febre de la capital, una preocupació a desaparèixer. Més endavant, Royo veuria de manera distinta aquests esdeveniments: "El Primer Frente Popular, sin las violencias de 1936, pero con la eficacia insidiosa de la doblez legalista y de la hipocresía parlamentaria, se constituyó en España en 1906 tomando pretexto de la llamada Ley de Jurisdicciones" (*Treinta años de política antiespañola*, Valladolid, 1940, p. 11). Les circumstàncies de postguerra radicalitzaren la visió d'un home que fins al 17 havia mantingut postures no tan acarnissadament hostils. Al pròleg a *La Nacionalidad Catalana*, Valladolid, 1917, havia exalçat la figura humana de Prat i recomanava de venèer prejudicis per conèixer i estimar Catalunya (p. xxx).

63. Vegi's Apèndix X, 1. D'altra banda, amb aquesta identificació cada vegada hi haurà menys gent a Catalunya —fins i tot avui en dia— que ho sàpiga distingir de la resta de Castella.

en aquests primers anys del segle xx. Les raons de servitud política i econòmica a què estava subjecta la major part de la població rural impedièn autonomia d'aspiracions d'una regió. Els recels dels seus representants polítics contra el benestar ascendent de la indústria, el mateix conservadorisme d'interessos concrets ancorats en l'aparell polític, s'encarregaren de fer la resta.

IV. EL PRIMER ESTATUT

Razón tiene el Conde de Romanones para preocuparse del problema como ministro de Estado. *Enorme responsabilidad sería la de cualquier Gobierno que RECONOCIESE LA NACIONALIDAD CATALANA.* Detrás de ese reconocimiento vendría la reivindicación del Rosellón y la Cerdeña, que sería la enemistad o el desprecio de Francia. — Querido Azorín: Puede usted hacer mucho con sus buenos amigos de la vecina república para curar al nacionalismo catalanista de todo este delirio de grandezas. — En cuanto a mí, cada vez me siento más orgulloso de mi campaña contra el nacionalismo. Para insistir en ella tengo dos razones poderosas: La primera, que siempre he sido muy español, y la segunda que siempre he sido muy francófilo...

A. ROYO VILLANOVA: *Los peligros del nacionalismo. Al maestro "Azorín", "El Norte de Castilla" (16-XII-1918).*

La Setmana Tràgica serví per justificar la idea de la ingratitud catalana que un dia insulta la seva mare i després crida l'exèrcit, compost de fills de Castella, per vessar la seva sang i tallar aldarulls de carrer; la indecisió i el reformisme oscil·lant de la Lliga donaven peu a això, així com a l'ajustada metàfora d'"el pirómano incorregible".⁶⁴ Després arribà el projecte de Mancomunitats i al Congrés de Diputats s'escoltaren raonaments com, per exemple, que el projecte era "como un figurín, como un traje cortado con todas las medidas [...] que se ha traído, en fin, exclusivamente para Cataluña" o constituïa una "regresión histórica inspirada en la estrechez de un particularismo regional que busca la raíz de su savia y el título de sus derechos en tradiciones medioevales".⁶⁵ Quan al

64. "Imaginemos a un maníaco o a un discípulo de Erostrato, que incansablemente prendiera el fuego en lo propio, y en lo ajeno, y al contemplar la acción destructora, llamara angustiado a los bomberos, les ayudase en los trabajos de extinción y tornara, una vez reconstruido el bien propio o el ajeno, a practicar la piromanía" (M. GARCÍA VENERO, *Historia del nacionalismo catalán*, vol. II, p. 305).

65. DSSC, 28 de juny de 1912, intervenció de Soldevilla, p. 4.288, i Alcalá Zamora, p. 4.302. El discurs d'aquest darrer desmuntà una per una totes les atribucions que significaven una minva en les atribucions sobiranes del poder central. Fora de les Corts, segons Milego, es corejaren visques a Espanya.

final es concediren les bases de la Mancomunitat catalana es van tornar a sentir algunes protestes que assenyalaven el procediment particularista d'una llei que només podien aprofitar els catalans. Curiosa afirmació, aquesta, no exempta de ressentiment, però en realitat impregnada d'impotència. "El Liberal", "El Imparcial" i algun altre diari formulaven una pregunta: les Mancomunitats ¿són quelcom que han d'aprofitar en benefici propi totes les províncies d'Espanya? Segons l'articulista, aquestes qüestions havien de cridar l'atenció d'"esta región castellana donde apenas se conoce el amor regional y tan poco habituada se halla la masa general del país para la defensa de sus intereses colectivos".⁶⁶ De fet, feia més de quatre anys que, a l'escalf del projecte de Llei d'Administració Local, algun il·lustrat havia planejat una Mancomunitat de l'Oest, que agruparia Càceres, Salamanca i Zamora. La gran inèrcia d'una massa rural acuitada per problemes de subsistència no era la cosa més propícia per potenciar popularment aquests projectes. D'altres causes d'ordre polític —servitud municipal, caciquisme— impedièn sensibilització per a aquesta mena d'idees.⁶⁷ D'aquí ve que les campanyes de les forces vives es quedessin en programes d'*élites* aïllades.

Això no obstant, amb motiu de l'Estatut sembla que s'aconseguí de conformar una certa reacció popular. Va renéixer quelcom que podríem denominar *castellanisme*, d'escassa durada i d'àmbit reduït, perquè el moviment en qüestió era feble en els seus propis orígens. Les reivindicacions castelles no eren autònomes, sinó que anaven a remolc; eren laments sorgits *quan* es produïa malestar a d'altres regions: a més, el fet que no es pogués acudir a un sentit efectiu de regió castellana i el de no comptar amb una capital reconeguda per tots, convertí el castellanisme en una cosa diluïda, ocasional i fracassada. Per bé, però, que no tenia vida pròpia, entrebançà moviments encaminats a modificar una estructura política. I això es féu deliberadament. Es proclamava amb gran honra que encara bo que Castella vigilava per la integritat de la Pàtria a fi de no deixar-ne passar cap. Si s'havien colat les Mancomunitats, no passaria el mateix amb l'Estatut.⁶⁸ Una síntesi de les notícies aparegudes

66. *Las Mancomunidades. Fuera de Cataluña*, a "El Adelanto" (24 de desembre de 1913). (En aquest mateix article s'argumentava: "[catalanistas y bizcaïtarras, los más privilegiados por el centralismo] tienen procedimientos injuriosos con el resto de España, debiéndoles recordar con la historia en la mano que el Condado de Barcelona no sería nada sin el brazo de Aragón y el Señorío de Vizcaya sin el de Castilla. El hecho es que se viene laborando por una ley de excepción que hipócritamente se llama de Mancomunidades, seguros los catalanes de que serán los únicos en sacar provecho de esta situación".)

67. Hi hagué algun, altre intent, desenraonat: agrupar tota Castella en una Mancomunitat. Gabriel MAURA ens ho explica "[...] un tinglado ridículo, como la famosa Mancomunidad castellana de que nos habló un día, un día no más, la Prensa oficiosa; un tinglado artístico, modelo en su género" (*Replicando a D. Francisco Cambó*, a "La Raza" [25 de setembre de 1915]; reproduït a CAMBÓ, *Actuación regionalista*, Barcelona, 1915, apèndix).

68. "Castilla vigila sin descanso los movimientos y actitudes de los enemigos de

a “El Norte de Castilla”, “El Diario de Burgos”, “El Castellano” (Burgos), “El Adelanto” (Salamanca) i alguna altra font (sobretot el cronista, B. M. Andrade, que prengué part en els fets), ens dóna una idea dels esdeveniments:

1918

25 de novembre

Davant el plantejament a les Corts de l'autonomia integral per a Catalunya, apareix a “El Diario de Burgos” un article (*Defendamos España*, Apèndix VIII, 1) que requereix la veu de Diputacions i Cambres agrícoles si estimen llur pàtria o “sienten cuando menos el instinto de la vida”.

26-29 de novembre

Intercanvi de diversos telegrams entre presidents de Diputacions castellanes per tal de convocar una assemblea a Burgos. El de Valladolid insisteix que sigui abans del dimarts (3 de desembre), data en què els catalans tindran un debat al Parlament. La Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Burgos acorda “oponerse por todos los medios a su alcance a que se conceda a Cataluña la autonomía integral solicitada, por estimarla dañosa para la patria española y perjudicial para el resto de la nación”.

30 de novembre

“Como represalia por la violenta campaña autonomista realizada por los catalanistas, diversas casas industriales de Castilla han anulado los pedidos que se les hiciera desde Cataluña.”

A Burgos es convoca una reunió de les forces vives de la ciutat (diputats, regidors, periodistes, professors i clergues, representants de diferents Cambres i Cercles) per pensar només en Espanya i organitzar una magna reunió de Diputacions castellanes: “Para que Castilla defina su actitud inspirada afirmación Soberanía y Unidad nacional, que ataje disgregación Patria, ruego esa Diputación, concurre lunes próximo, seis tarde, este Palacio Provincial...” (Telegrama a les Diputacions).

la Patria [...] y acudirá en defensa de la madre común de todos los españoles, de la España única e indivisible [...]” (ANDRADE, *op. cit.*, p. 301). “¿Hasta qué punto llegaría la particularidad negativa de ese mimético empeño de etnosofía nacionalística —de nacionalidad e imperialidad catalanística, que hasta ahí llega la ideología snob del catalanismo delirante— si no le atajara, acaso, la situación contrapuesta, reconstitutiva, palingenésica de generalidad española?” (Magdaleno de Castro, *Nacionalismo, humanismo y civilización*, p. 17).

1 de desembre

Conferència a Valladolid del president de la Diputació sobre el regionalisme i l'actitud a prendre per part de les Diputacions. Entre les pretensions hi veiem que Castella "se opondrá con toda eficacia y por patriotismo al reconocimiento de nuevas nacionalidades dentro del Estado Español" i que, si se'n reconeix alguna, es reservarà "el derecho de establecer medidas fiscales que graven los productos de la nacionalidad reconocida que se introduzcan en sus provincias".

2 de desembre

Reunió a Burgos de la Liga Castellana: presidents i diputats d'Àvila, Valladolid, Palència, Zamora, Segòvia, Logronyo, Santander i Sòria; adhesions de les de Madrid i Salamanca i d'altres associacions. S'aprova la ponència de la Diputació de Burgos —redactada pel director d'"El Diario de Burgos"— que després seria presentada a Madrid.

3 de desembre

Tancada de comerços a Burgos per donar comiat als mandataris de les Diputacions castellanques i representants a Corts que anaven a lliurar el missatge del Govern. Solemnitat de massers, timbals, clarins i crits eixordadors de "¡Viva Castilla, Viva España!" Multitud enardida calculada en 10.000 ànimes. Al pas del tren per Valladolid, els assembleistes foren victorejats.

Es forma la junta organitzadora de la Unión Castellana, que fon la seva actuació amb la Liga Castellana.

Reunió a Sevilla de les vuit Diputacions andaluses, afirmant la unitat espiritual d'Espanya i reclamant llibertat econòmica enfront de la llibertat política que pretenen els catalans, ja que amb llurs aranzels han esclavitzat els treballadors.

L'Asociación de Almacenistas de Tejidos de Sevilla protesta de les bases autonòmiques i manifesta l'engany que han sofert les pa-raules de "España grande" de Cambó.

4 de desembre

Reunió a la Diputació provincial de Madrid de les comissions i dels senadors castellanques. Discursos de Royo Villanova, Silió i lectura del missatge (Apèndix VIII, 3).

Junta general extraordinària del Círculo de la Unión Mercantil de Madrid. Es propugna la formació d'una lliga el lema de la qual

sigui "A la libertad política, libertad de arancel e igualdad en la tributación". Aquesta lliga demanarà la revisió de l'arancel que ha esclavitzat el proletari en desenvolupar indústries artificials; puja fiscal per a les quotes catalanes; respecte per tots els idiomes d'Espanya però sense relacions mercantils amb qui no respecti l'idioma patri; es formarà una relació d'amos separatistes per tal de no fer-los cap mena de comanda.

6 de desembre

Reunió a la Presidència del Consell de Ministres dels presidents de les Corporacions d'Àvila, Burgos, Logronyo, Lleó, Palència, Santander, Segòvia, Sòria, Valladolid i Zamora a més d'un extraordinari nombre de representants a Corts de les esmentades províncies. El president de la Diputació de Burgos lliura el missatge al comte de Romanones, que promet una solució al si de les Corts. Visita el rei, el qual recorda als assembleïstes la seva fidelitat a la bandera espanyola. Reunió a la tarda al Palau de la Diputació de Madrid, abans de dispersar-se, per evitar que "se esfume el Movimiento patriótico". Sense especificar, s'aconsella fer reunions de Diputacions amb representants a Corts.

7 de desembre

Romanones autoritza la manifestació de la Cámara de Comercio de Madrid.

9 de desembre

Sota la presidència del Círculo Mercantil, tumultuosa manifestació a Madrid. Enfrontament amb un grup de catalans, els quals la multitud vol linxar per haver trepitjat una bandera i cridat "¡Viva Cataluña y muera España!" Segons "El Norte", foren 100.000 persones les que es manifestaren contra els excessos del nacionalisme català.

10-16 de desembre

Gran moviment de proclames i manifestos a la premsa: *Los buenos castellanos* de Valladolid; la Sociedad Histórica de Estudios Históricos Castellanos demanant un monument als Comuneros; editorials de Royo a "El Norte"; poesies a la "Madre Castilla", al Cid, etc.

17 de desembre

Reunió de les forces vives a la Diputació de Burgos. Decideixen anar al despatx del senyor governador a oferir-se per tal de defensar la integritat de la Pàtria, si fos necessari.

1919

24 de gener

Assemblea de Diputacions castellanques a Segòvia. Formació de les bases per al règim d'autonomia municipal, provincial i regional, mantenint la sobirania de la nació.

27 de gener

Programa de la Unió Castellana: "Por Castilla y por España".

De totes maneres, de mica en mica es van anar calmant les manifestacions d'hostilitat com a moviment de ressort que era: en frenar-se l'avanç català, quedaren un altre cop recloses les idees castellanistes, entre les files de les quals s'apreciaven divisions,⁶⁹ contradiccions i lideratges no consentits. Alba no pogué representar mai a Castella el paper de Cambó a Catalunya; el castellanisme tampoc no tenia gaire coherència autònoma. Així, el "Diario Regional" de Valladolid veurà moderació i raó en les pretensions catalanes i imposició i manipulacions albistes en les manifestacions castellanques. I, per part d'un altre conservador com "El Castellano" de Burgos, Alba rep l'epítet de "simple traductor de inglés" pels seus projectes de reforma.

A la falta d'efectivitat en el lideratge, cal afegir també la carència de capitalitat. Valladolid mantingué les suspicàcies dels seus veïns en voler exclusivitzar el problema castellà en un problema blader que no era el de Segòvia o el de Logronyo, per exemple. El 1918 es publica un volumàs saberut⁷⁰ defensant la capitalitat de Burgos i la radical sepa-

69. "En el Palacio Provincial de Madrid hubo quienes se opusieron a la constitución permanente de la unión castellana y nada más que castellana [...] ¡Traidores!" (G. FERNÁNDEZ DÍAZ, *El valor de Castilla*, Ávila, 1926, p. 529).

70. Luis CARRETERO, *La cuestión regional de Castilla la Vieja (El regionalismo castellano)*. Estudio hecho a requerimiento de la Sociedad Económica Segoviana de Amigos del País, Segòvia, 1918. L'autor és un dels pocs castellans que en aquella conjuntura parla de l'atonía de Castella i de l'exemple renovador de Catalunya, sempre criticat amb estridències perquè "amenazaba con la ruina de este entramado artificioso" (p. 376). Tot el llibre està centrat en els atacs a la regió lleonesa i concretament Valladolid i el seu "Norte de Castilla" per la "cadena de agravios" duent a terme el monopoli d'una Castella bladera. Una visió diferent la trobem en el llibre de G. FERNÁNDEZ DÍAZ, *El valor de Castilla*, on es defensa l'"ideal pancastellanista" que arribaria a agrupar les dues Castelles i fins i tot Extremadura. La seva obsessió pel ferrocarril fa que postergui Burgos com a capital; Madrid li sembla apàtic i Valladolid excessivament localista.

ració de Lleó i Castella la Vella. No es podia consentir que Valladolid absorbís la meitat de les línies fèrries, la representació dels productors de blat, l'apropiació de Castella...

Discòrdies de províncies, podríem dir; per això, llur unió, per bé que fos ocasional, aconseguí impressionar. Després de tot, la polseguera iniciada a Burgos⁷¹ forçà la retirada catalana el 12 de desembre i arribà a canviar plans en els ministeris. En un altre ordre de coses, convé assenyalar que amb la condemna del separatisme s'aixecaren idees i organitzacions confessionals a finals del 18 (directoris per defensar "Dios, Patria y Orden") que degueren tenir repercussions posteriors.⁷² Al capdavant, Royo Villanova, Abilio Calderón i altres diputats de les reunions de Burgos van saber tornar a trobar-se per combatre l'Estatut de 1932.

V. CONCLUSIONES I PERSPECTIVES: EL RURALISME

Como se ve, lo que desean es que Cataluña fume y España escupa.

F. SOLDEVILLA, *La opinión en Cataluña*, Madrid, 1900.

Dintre dels motius que modelaren l'hostilitat moderna de Castella envers el catalanisme, convé destacar, sense cap sentit de prelació, el *status* de l'agricultura castellana. En el darrer quart de segle, incidí sobre Castella, com sobre totes les nacions europees, una crisi agrària. Les regions productores de cereals foren desplaçades progressivament d'uns mercats tradicionalment assegurats, i a Catalunya el blat estranger va tenir una acceptació constant per tal d'ésser barrejat, o no, amb el peninsular. Malgrat això, el mercat antillà constituí una bona soldadura perquè catalans i castellans estiguessin d'acord en imposar al darrer reducte del nostre imperi un rígid pacte colonial que, com de costum,

71. Pabón salva les Diputacions perquè "no actuaban impulsadas por preocupaciones materiales disfrazadas de tesis económicas". A part que s'allunya una mica de la realitat i que vol ésser un atac a l'albisme, és difícil de separar tan meridianament ideologia i economia (vegi's Apèndix VIII, 2).

72. La fundació d'aquest directori tingué lloc a Zamora el mes de novembre segons "El Castellano" [Burgos] (30 de novembre de 1918). En aquest mateix diari s'escriuen les bases d'un regionalisme castellà de base catòlic-agrària, prèvia la condemna del separatisme: "Debe tener como base la confesionalidad católica pues en esta *Caput Castellae* no se puede prescindir del catolicismo como base de prosperidad y eficacia del regionalismo [...] orientándose principalmente hacia la protección, amparo y progreso de la agricultura" (7 de gener de 1919). Un mes abans, Àngel Herrera havia donat una conferència a Valladolid i havia demanat autèntics representants, "nada de partidos políticos". En defensar Castella dels atacs de Catalunya programava: "Nuestro regionalismo debe ser castellano, español, sin exclusivismos y genuinamente agrario [...]. Tiene que ser regionalista católico, puramente profesional" ("El Castellano" [30 de novembre de 1918]). No ens ha d'estranyar, doncs, que els catòlics agraris —que ara es perfilen clarament en reacció anticatalana— siguin els més decidits enemics de l'Estatut durant la segona república.

matària la gallina dels ous d'or. Quan es van perdre les Antilles, les fàbriques farineres del litoral quedaren ja enfrontades en oberta competència amb els negociants de Valladolid.

El disgust dels farinares explica per què a la ciutat de Zorrilla es formà el nucli director de campanyes en contra de Catalunya⁷³ i també per què les constants importacions de cereal que arribaven al port de Barcelona fent fluïxer les cotitzacions de l'interior molestaven durament els magatzemistes i els especuladors de blat. Però estariem vorejant el fàcil economicisme si deixéssim així l'assumpte, per bé que hem de convenir que la causa catalana no podia tenir bona premsa quan sollicitaven reiteradament admissió temporal, zones neutres o bons d'exportació. L'expedient més fàcil era recórrer a l'epítet de separatistes.

Ens hem de referir també a l'oposició d'estructures, a dues formes antagòniques de concebre el procés econòmic i d'entendre la mateixa vida. Fonamentalment, a una oposició ciutat-camp d'antiga tradició i riques manifestacions. Caro Baroja ens ha il·lustrat al respecte sobre els "viejos lugares comunes" d'un tema clàssic on "la vida antiga es la más moral y ajustada a principios religiosos, mientras que la moderna es más inmoral y ajustada a *artificio*".⁷⁴ Els elogis a les petites comunitats rústiques enfront dels esplendors de la fastuosa Babilònia es repeteixen en tota la història d'Occident i s'agreugen quan l'adveniment del sistema liberal imposa uns aires d'uniformitat que arrasen el caràcter autosuficient i autònom d'un món rural. Cada vegada estem més ben assabentats per les obres de Hobsbawm, Rudé, Thompson, Tilly, Goubert, etc., de les peculiaritats d'aquestes oposicions. Per al cas espanyol J. Torras i J. Fontana,⁷⁵ entre altres, han fonamentat l'origen de les protestes carlistes en la inadequació polític-econòmica del règim burgès a les necessitats d'una economia endarrerida.

Situats ja dins les coordenades espaciotemporals d'aquest article, abunden els testimonis de l'enfrontament camp-ciutat sota diverses formulacions:

73. Davant la pressió del bloc heterogeni de la Solidaritat Catalana, apareix a Valladolid "una fuerza espiritual por encima de los partidos políticos que sostenía la causa de la unidad española" (M. GARCÍA VENERO, *Santiago Alba*, p. 73). "El Norte" obri les seves pàgines perquè Royo Villanova hi aboqués allò que García Venero denomina "sentido patriótico". Una mitificació d'aquesta ciutat la podem trobar en GRMÉNEZ CABALLERO, *Valladolid, la ciudad más romántica de España*, Madrid, 1959. "Valladolid —con su forma de viscera triangular (¡mirad el mapa!): colocado en pleno pecho de la península, levemente hacia la izquierda— resulta el corazón de España" (p. 3).

74. J. CARO BAROJA, *La ciudad y el campo*, Madrid, Alfaguara, 1966, p. 12.

75. Aquest darrer m'ha comunicat amablement un text aparegut a la "Gaceta de Madrid" de 1824, on figura l'exposició de "las realistas de Burgos", firmada per 52 dones, on es demana que siguin castigats "los delincuentes, sin exceptuar a los de nuestro propio sexo, que abundan en las capitales de provincia y pueblos numerosos". Els "delincuentes" són, naturalment, els liberals. Vegi's també R. HERR, *La inestabilidad política de la España Moderna*, a "Revista de Occidente" [Madrid] (febrer de 1972).

Esta es la triste verdad que nadie podrá desmentir: mientras los pueblos se arruinan, las ciudades se levantan como nunca: luego el engrandecimiento de las capitales es a costa de la ruina de los pueblos [...]. Sálvense los principios de la existencia social, los pueblos, los campos, los talleres; salvemos la familia reconcentrada en el trabajo, aunque perezcan las ciudades sin industrias, sin fábricas ni talleres; las ciudades sibaríticas cimentadas en la molicie y el orgullo [...].⁷⁶

També existeix un atac furibund contra el món dels polítics, qualificats de “vampiros”, “legión de sanguijuelas”, “chupópteros”, “reos causantes de nuestra ruina”, etc., i una defensa idíl·lica del camp com a puntal indispensable de la civilització, on regna la pau i no hi ha lluita de classes (vegeu Apèndixs X, 2; X, 3). El tema, interessant sens dubte i sobre el qual encara no està dita precisament la darrera paraula, desborda el contingut d'aquest treball.⁷⁷ Però sí que m'interessa de destacar que els exemples d'aquesta ideologia antiurbana estan centrats primer i principalment a Madrid: així es confirma el nostre punt de vista plantejat a la primera part d'aquestes pàgines. Els “glorias a Castilla” que s'escolten a Valladolid en la dècada dels 80-90, són llançats contra la malvada política —i Madrid era fonamentalment seu de polítics— que “nos roba la honra, la tranquilidad y el fruto de nuestro trabajo”.⁷⁸ No pot estranyar, doncs, que “El Norte”, durant els anys 87-88 no exalci el seu paísà més famós i escrigui articles violents contra G. Gamazo per la seva tebior a defensar els interessos de l'agricultura davant els compromisos polítics del partit liberal. Des de l'ambient castellà hi ha, en concret, desdeny contra la *Villa y Corte* per la seva mania de coronar conquestes de províncies, per estar al marge dels sofriments del camp...⁷⁹

76. E. MARTÍN CONTRERAS, *La revolución agraria y don Germán Gamazo*, Madrid, 1893, p. 13.

77. Una de les fonts indispensables és la consulta de la literatura de la Liga de Contribuyentes, que funcionà des dels anys vuitanta a nivell de tot Espanya. La primera fou la de Cadis el 1872. Dos anys més tard, es formà a Valladolid. En els seus lemes s'explicita sempre una abstracció, si no una aversió, a la política. A mesura que el torn pacífic no satisfieia les exigències del sacrifici contribuent, les invectives anaren en augment. Una bona part del rerafons de la literatura del desastre està formulat deu o vint anys abans. I existeixen d'altres fonts secundàries a les quals els nostres Costa o Macías Picavea deuen molt: Elías ROMERA, *La administración local, reconocidas causas de su lamentable estado y remedios heroicos que precisa*. Almazán, 1896, on es defensa una saludable política municipal allunyada del flagell del sufragi universal; P. FERNÁNDEZ DE MIRANDA Y LLANO PONTE, *El dedo en la llaga*, Valladolid, 1888. En aquest darrer, l'autor del qual és un brigadier d'artilleria (p. 43), i en l'anteriorment esmentat de Martín Contreras (p. 120), hi ha clares crides a un “caudillo que la Providencia nos deparará” o a “un patricio de talla que necesariamente surgirá”.

78. P. FERNÁNDEZ DE MIRANDA, *op. cit.*, p. 42. Significativament, aquest llibre està dedicat a la Sociedad Económica de Amigos del País de Asturias, a l'IACSI de Barcelona i a la Liga de Contribuyentes de Cádiz.

79. Apèndix X, 1. El corrent absorcionista fou criticat, si més no, el 1879, quan l'acabada de crear Liga de Contribuyentes de Madrid naixia amb la intenció de donar unitat i cap a les ja existents (“Revista del Circulo Agrario Salmantino” [18 de gener de 1879]).

La manera com desapareixen més tard aquestes diatribes a la capital d'Espanya i la dicotomia camp-ciutat es transforma en oposició a Catalunya, és una qüestió difícil a la qual hem intentat de donar unes quantes respostes en les pàgines precedents. Ara, globalment, ens hem de referir al panorama d'incapacitat de l'activitat agrícola per posar-se a un ritme industrial. Per testificar-ho hi ha la monòtona inferioritat dels rendiments i la impotència per alimentar autònomament els seus habitants sota el doble signe de mig segle d'importacions massives i la crisi de subsistències en el seu propi feu.⁸⁰ En contrapartida, les vicissituds del capitalisme industrial són plenament favorables, i els increments de beneficis, clarament perceptibles en la conjuntura de la primera guerra mundial.⁸¹ Però allò que era inevitable —ascens del capitalisme i ruïna de l'agricultura tradicional— es convertí en conflictiu. Això no té cap tipicitat hispànica i el fenomen és de ressonàncies internacionals: ara, la seva caracterització dominant és la dicotomia agricultura-indústria.⁸² I dins les nostres fronteres, on la industrialització tenia una clara emmarcació perifèrica, ja sabem cap a on van anar a parar els trets:

80. Els rendiments estigueren oscil·lant entre 5 i 10 Qm. per hectàrea per al cereal de secà, segons els Avances Estadísticos de la Junta Consultiva Agronómica, que comença les seves publicacions l'any 1885. Les importacions de blat i farina que R. Garrabou ha recopilat seguint l'Estadística de Comerç Exterior, col·loca la balança comercial amb signe negatiu i de forma continuada de 1882 a 1922, com a mínim. Quant a la crisi de subsistències, en la meua tesina (pp. 31 ss.), es pot trobar la sensibilitat del preu del blat en l'alça de mortalitat d'uns quants municipis.

81. ROLDÁN, GARCÍA DELGADO, MUÑOZ, *La consolidación del capitalismo en España 1914-1920*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1974. Això no vol pas dir que durant aquests anys hi hagués una ruïna total en l'agricultura, i precisament en el llibre esmentat (vol. I, p. 177) hi ha una al·lusió a l'acumulació de capital en les grans explotacions. És clar que, donades les característiques de producció del sistema industrial, els guanys són més visibles en aquest sector que en el de l'agricultura, on continua dominant l'explotació familiar, sovint al límit de qualsevol rendibilitat. En aquesta generalització d'una activitat que no ho era (sempre hi caben beneficis d'especulador al costat de la ruïna del petit agricultor), radica sens dubte un dels punts d'atac al projecte d'Alba sobre Beneficis Extraordinarios, del qual quedava exclosa l'agricultura.

82. Trobem una exposició perfecta en l'obra de Jules MELINE, *Le retour à la terre et la superproduction industrielle*, Paris, Hachette, 1912°. El llibre és un allegat contra la febre de la gran indústria i tracta de fer una "obra harmoniosa i benefactora per a tota la humanitat", basada en l'agricultura, arrel d'un arbre del qual només són fulles la indústria i el comerç. Es tracta, sens dubte, del testimoni inapreciable d'una època en què la crisi de sobreproducció agrària amb els conseqüents preus baixos ja no té tanta incidència i hom pensa que si l'agricultura ha aguantat aquest embat, el signe pròxim serà creure que l'èxode urbà anterior serà seguit d'un èxode cap al camp. Tindria lloc el retorn a la terra..., els obrers deixaran "les horribles ciutats", i al camp, encara que no siguin rics, mai no els faltarà "un bocí de pa i un sostre". Aquesta teoria ve a ésser un complement "pràctic" de l'idill de l'autoconsum —"come su trigo, bebe su vino y se viste de su lino"— que pintà Sismondi i que va rebre un dur i definitiu cop amb la crisi cerealícola a escala internacional; va tenir lloc, així, "lo que no pudieron conseguir las malas cosechas, el fuego y la espada" (K. KAUTSKY, *La cuestión agraria*, Barcelona, Laia, 1974, p. 17). Tanmateix, la persistència de la petita agricultura, més o menys en connexió amb el mercat capitalista, continua essent una difícil qüestió per a les tesis de la superioritat de la gran agricultura capitalista. Una visió acceptable del problema es troba a C. SERVOLIN, "L'absorption de l'agriculture dans le mode de production capitaliste", al volum col·lectiu *L'univers politique des paysans dans la France contemporaine*, Paris, Armand Colin, 1972, pp. 41-71.

Establézcase entre cada región una aduana, y que vendan entonces los bilbaínos sus productos primitivos a Inglaterra y Francia, y que coloquen los catalanes, si pueden, las estopas que llaman paños, en Lyon o en el Norte de Francia. Nosotros los traeremos de estas naciones por el puerto de Santander y los productos de nuestra tierra nos bastarán para nuestras necesidades y para el intercambio.⁸³

Per això crec que una bona part de la incomprensió envers el fenomen català resideix en el desequilibri de dues estructures econòmiques. Tant els arguments com les amenaces per explicar la qüestió catalana reviu en allò que P. Vilar denomina “un complex d’inferioritat econòmica”,⁸⁴ mal dissimulat quan s’acusa Catalunya de la situació endarrerida de Castella o no s’accepta ja d’entrada un progrés autònom, específicament català:

Dice que el nacionalismo es una aspiración, resultado de la queja fundada de un pueblo oprimido con suficientes medios propios de vida, que quiere romper las cadenas que le aherrojan a otro poder, y se pregunta: ¿está Cataluña en estas condiciones? Evidentemente no, porque ha sido y es la región predilecta, y su prosperidad conseguida a costa y hasta con perjuicio de las demás regiones, merced a los derechos arancelarios vigentes y a otros innumerables beneficios y favores, todo lo cual manifiesta que Cataluña no está en condiciones de vivir vida independientemente.⁸⁵

83. *Defendamos España*, a “El Diario de Burgos” (25 de novembre de 1918), Apèndix VIII, l. En temps de la Dictadura s’arribarà a dir que l’agricultura és la riquesa principal i natural del país que necessita protecció, no això de les indústries fictícies com la indústria catalana del cotó, que és exòtica. Per tant, si no és capaç de transformar-se o de plantar cotó al Marroc, caldria liquidar-la per donar pas a indústries més progressives (F. BERGAMÍN, *Política económica nacional. Conferencias dadas en el Círculo de la Unión Mercantil e Industrial*, Madrid, 1926). Una síntesi recent en la qual són valorades les repercussions de la indústria cotonera catalana en el desenvolupament peninsular, amb hipòtesis força diferents de les d’aquells castellans, es troba a J. NADAL, *El fracaso de la revolución industrial en España*, Esplugues de Llobregat (Barcelona), Ariel, 1975, pp. 244-245.

84. P. VILAR, *op. cit.*, vol. I, p. 74. Quant a les amenaces, Andrade demanarà *llestes negres* de comerciants separatistes que li serien proporcionades per la Unió Monàrquica i altres entitats patriòtiques de Catalunya. La Càmera de Comerç de Palència sollicitarà “una conjuración de comerciantes para no adquirir géneros a la industria catalana”.

85. Resum de la conferència del senyor Gómez a la Diputació provincial de Valladolid sobre *El regionalismo y la actitud que deben adoptar las diputaciones*, a “El Norte” (2 de desembre de 1918). El dia anterior, l’editorial del diari acabava així: “No es posible ya seguir como hasta aquí. La hegemonía económica de Cataluña que ha empobrecido a España, tiene que terminar el mismo día en que su autonomía integral empiece”. Altres fonts es refereixen a la política de Cambó al Foment que donà primàcia a Catalunya “hiriendo los sagrados derechos del agricultor” (“El Correo” [Zamora] segons “El Norte”, 8 de desembre de 1918). Sobre aquest tema hi ha una abundant literatura. Els prejudicis castellans basats en el predomini de l’agricultura són criticats per F. ESCALAS, *Conferencia sobre política económica*, Barcelona, 1907, recollida per A. JUTGLAR, *Ideologías y clases en la España contemporánea*, Madrid, 1969, vol. II, pp. 288-289. El tòpic general és pintar els catalans com “los amos del arancel”, que fan “magros negocios” important

Des d'aquesta perspectiva, s'enfosqueixen tots els pressupòsits polítics del catalanisme: els vaivens successius dels portaveus de la Lliga, amb aliats segurs a la regió biscaïna, eren considerats com a ziga-zagues perilloses que podien enfonsar encara més la consentida Castella, si el Govern continuava concedint *mercès* com les Mancomunitats o l'Estatut. Davant la situació conflictiva de l'agricultura castellana, foren ben poques les ments lúcides que pensaren en transformacions serioses de la propietat o dels conreus i es vessaren, al contrari, molts rius de tinta acusant els naviliers o els fabricants perquè s'havien enriquit, diguem-ho així, amb patent de cors sota bandera espanyola.

Recordem un moment que els pamflets més agressius estan elaborats enfront de peticions avantatjoses de la perifèria i que el furor castellà de 1918 contra l'Estatut s'embolcalla amb un atac a la taxa que el Govern imposà davant l'encariment de les subsistències:

El espíritu regional parece despertar en Castilla la que da sus hijos, paga con prodigalidad sus impuestos, riega los surcos con el sudor suyo, para que a sus productos, como si fueran obtenidos por siervos de la gleba, se les someta a una injusta tasa y con esta medida se llenen arcas de avaros, reminiscencia de raza judaica.⁸⁶

Podríem argüir que aquests textos estan reflectint el disgust concret d'una premsa patrocinadora d'un projecte que havia estat boicotejat, el de Santiago Alba sobre beneficis extraordinaris... Però seria força simplista i fins i tot maquiavèlic, ja que existeixen manifestacions abans de la data esmentada (l'argument de la pèrdua de les colònies acusat a l'egoisme català, l'*escarni* de l'aranzel de 1906, etc.) i, sobretot, es compta amb una bona dosi de populisme que fou alimentat per diverses fonts.⁸⁷

blat de contraban per allà on potser s'esmunyi la pesta bubònica (S. REPRESA, *El problema agrario. Su solución*, Avila, 1923). Quan, a la segona república, s'arribi a algunes fórmules d'autonomia, seran considerades com la culminació d'una sèrie d'egoismes, portats a terme per "delinqüents" que amb astúcia i cinisme perseguiren els governs i els arrencaren concessions polítiques (J. IRIBARNE, *Las dos oligarquías capitalistas que devoran a España. El concierto económico de las Vascogadas y la Autonomía de Cataluña*, Madrid, 1933, p. 61).

86. *Por el monumento a los Comuneros*, a "El Norte" (8 de desembre de 1918). El subratllat és meu. Sovint es pot advertir a les pàgines d'"El Norte" de la postguerra un atac constant a la política del Ministeri d'Abastaments, al front del qual va estar Ventosa. Fou qualificat com a "Ministerio contra la Agricultura" i com a reducte de catalans (el subsecretari -el 1919, Argenté, també tindria "acento catalán"), decidits a matar l'agricultura per mitjà d'importacions. Per altra banda, hom insistirà en la necessitat d'una "independencia económica", una política nacionalista, de la qual ens han parlat, entre altres, Perpiñà, Estapé, Velarde, A. López Muñoz, etc. (Vegi's "El Norte", 11 de gener de 1920 i 28 de gener de 1921).

87. Una de les més decisives, per tot el sentiment popular que l'acompanyava, és la poesia de Gabriel y Galán (i l'acompanyà fins i tot després de la seva mort quan els veïns del poble no permeteren, amb escopetes, el trasllat de les despulles del poeta). En

En síntesi, durant l'etapa estudiada ens trobem davant una societat agrària tradicional en procés de dissolució en la qual es produiran els mecanismes per a una acceleració de la divisió del treball. Això no es produeix harmoniosament i pacíficament sinó amb resistència i recels per part de qui ha tingut durant segles la primàcia d'una activitat econòmica. Després d'haver acusat els polítics, els encartats seran els testaferrós de la indústria, principalment de la catalana, que es trobaran amb un moviment parlamentari o extraparlamentari que atacarà i/o no entendrà pretensions d'autonomia i dirà que atempten contra la sobirania o la integritat pàtries.

Queda un dubte final, que se m'ha plantejat alguna vegada: en tots aquests enfrontaments ¿què hi ha de moviment massiu o de resposta elitista? Es produí una clara instrumentalització d'idees per part d'un sector o bé es tracta més aviat d'una reacció popular i espontània contra tot el que era català? M'inclinaria a afirmar el primer, ja que no es veu que es produeixi globalment un enfrontament d'una regió en bloc contra una altra i, en canvi, sí que ens adonem que el disgust davant "los desmanes del separatismo catalán" foren en més d'una ocasió l'experiència mal reprimida de negociants cerealistes que treballaven amb preus no tan alts com els acostumats i amb mercats reduïts o envaïts per blat forani.⁸⁸

una bona part de la seva obra publicada (*Obras completas*, Aguilar) o inèdita, hi ha clares al·lusions a la maldat del progrés, ambició, sense Déu, que torba les virtuts del camp ("¡Oh, el progreso!", al llibre de R. ESQUER TORRES, *Obra inédita y olvidada de Gabriel y Galán*, Madrid, CSIC, 1965). Que no es tracta d'un manifest aïllat, sembla evident per tot el que portem dit en aquest capítol i per altres testimoniatges com el d'un Congrés Agrícola on un ponent força aplaudit manava que es fes *numerus clausus* a la Universitat, perquè donar carrera era cosa d'anglesos o d'alemanys: "si nosotros estamos invadidos por la industria, por las máquinas y elementos de comerciantes... atendamos al carácter de la nación, al espíritu de España [eminentemente agrícola]". (*Congreso Agrícola de Salamanca*, 1887, p. 68). Pel que fa referència al nivell organitzatiu, degueren jugar el seu paper els Círculos i les Confederaciones Católicas Agrarias, radicades principalment a la *Submeseta* Nord i que contribuïren a "constituir un reducto de resistencias contra el tono revolucionario de las regiones industriales y urbanizadas de la periferia, actitud que había de jugar un papel importante durante la guerra civil" (E. BARÓN, *El final del campesinado*, Madrid, Ed. Zero, 1971, p. 57). També va existir —per bé que n'ignorem l'extensió— un ruralisme que creurà a ulls clucs en el reflux de les ciutats cap al camp a base d'una puja en els preus agrícoles que aconseguirà població i harmonia: "[...] volverán a poblarse nuestras campiñas; y de solitarias se tornarán bulliciosas [...] [quedarán] redimidos por igual propietarios, labradores y braceros [...]" (J. Pío MEMBRADO, *De cómo y por qué fui al ruralismo*, Saragossa, 1915). No cal pas dir que l'autor és un portaveu del *retour à la terre* de Meline. Segons el vescomte d'Eza, no obstant això, aquest lema hauria d'accelerar la construcció de carreteres per tal que els propietaris trobin, en el viatge cap al camp, un *confort* (DSSC, 26 de desembre de 1905). Tenim una síntesi d'aquests temes i de les repercussions posteriors a J. FONTANA, *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Barcelona, Ariel, 1973, pp. 193-196.

88. Vegi's Apèndix VIII, 2, on l'autor tracta de compaginar altruisme i idealisme castellans amb la qüestió de les importacions de blat que l'arruïnen. De totes maneres, no seria possible fer una identificació total entre importacions de blat i anticatalanisme castellà perquè aquelles es produeixen abans que aquest. Però ja hem donat a entendre

Però resulta arriscat de fer aquesta afirmació de manera contundent, i crec que també existeix un tipus de confluència, d'interconnexió, entre el substrat col·lectiu de la societat rústica i la instrumentalització de les idees que conformen la societat en qüestió per part d'un grup molt pròxim a l'aparell polític; el canal de confluència és la potenciació de la ignorància que predomina en la societat rural, tancada en si mateixa i amb temor a tot el que sigui desconegut. Dit d'una altra manera, a les disjuntives anteriors camp-ciutat, agricultura-indústria se superposen unes mesures —bàsicament coercitives— que tracten deliberadament o inconscientment d'enfosquir la qüestió catalana com a quelcom de capricios i superflu, opinió que compartia el mateix Costa. Per això, des de 1901 dominen les ordres d'*enteresa* i pocs intents de comprensió.⁸⁹ En la majoria de municipis castellans, tancats i aïllats tant per llur analfabetisme com per uns intercanvis reduïts, podríem certificar que s'ignorava el món del catalanisme.⁹⁰ Però el treball silenciós d'una ignorància, voluntària, mantinguda expressament, degué influir perquè un dia s'aixequessin a defensar ideals unitaris contra els qui tractaven de desmembrar els pilars patris:

No queremos terminar sin recordar para el futuro, que son precisamente las regiones agrícolas de suelo más pobre y clima más duro, pero de espíritu más amplio y voluntad más firmemente nacional, las que están haciendo una revolución que va a salvar a las regiones industriales, a los vergeles de España, que corrompidos en la molición

de quina manera la relativa capacitat exportadora de l'agricultura era solucionada amb el mercat antillà, reservat per decisions polítiques, on intervenien castellans i catalans en el primer trajecte que feia el carro de la Restauració. Penso que això ajudava a disculpar el fet de les importacions sense oblidar que Catalunya continuava essent un mercat important. Les reticències posteriors augmentaran, perquè —si fins els anys noranta es creia que la competència internacional era quelcom passatger que podia ésser frenat per un Govern *just*— durant els anys de l'Estatut, per exemple, és ja una generació la que porta a l'esquena un quart de segle de decisions polítiques que han intervingut, disminuint el gravamen aranzelari, en la baixa del preu del blat per evitar crisis de subsistències de tant en tant. Les oscil·lacions de la política econòmica influïren per engendrar antagonismes i "El Debate" veurà l'aranzel com una confabulació "para que prevalezcan unos productos sobre otros" (GUAL VILLALBÍ, *Política económica*, Barcelona, Juventud, 1936, p. 229).

89. "Unos recomiendan ante el problema catalán *temperamento de energía*. Otros dicen cargarse de razón, y luego... ¡palo! ¿Pero es que se ha cargado de razón alguien? ¿Es que se estudia de veras el problema?" (UNAMUNO, "Lo de Cataluña", *O.C.*, vol. IX, p. 800). Trias Pujol ha expressat molt bé els tòpics que afloren a Castella quan no s'entén o no es vol entendre alguna cosa catalana (*Cartas cruzadas entre Don Ramón Prieto... y Don Antonio Trias Pujol*, Barcelona, 1973). Que això ha donat bons resultats ens ho confirma Aranguren: "[...] sepan que, realmente, cuentan desgraciadamente con pocas personas que puedan entender sus nobles, loables y legítimas aspiraciones" (PORCEL, *op. cit.*, p. 37). (Vegi's Apèndixs III, 1, i IX.)

90. Unes simples operacions amb els censos ens indicarien que a la província de Salamanca, per exemple, l'any 1910 el 96,6% dels municipis era inferior a 2.000 habitants (un 35,7% contenia poblacions inferiors a 500 ànimes) i agrupaven cap a un 77% de la població total provincial. En aquests indrets, intercomunicats per "camins de mules", com a màxim camins veïnals, difícilment arribarien a conèixer mai un sol viatjant català.

de su abundancia, caminaban alegremente por la senda de materialismos o separatismos que hoy purgan entre llamas destructoras. Arriba España.⁹¹

91. D. MARTÍN SANZ, *El problema triguero y el nacionalsindicalismo*, Valladolid, 1937, pp. 53-54. Tota l'obra d'aquest home, planificador dels sindicats verticals i del SNT, és un intent —no per desenraonat, menyspreable— de la inadequació d'una economia liberal al camp espanyol i de l'especulació que “los virus del capitalismo” han fet de l'agricultura. A partir d'aquí no sols s'expressen les bases d'un nacionalisme econòmic, sinó també la d'aquesta ideologia ruralista que cercarà l'aglutinament patri “contra orgullosos secesionismos periféricos, fomentados por la riqueza industrial”, en paraules de Calvo Sotelo (citats per CLAVERA, *De la autarquía a la estabilización*, Madrid, Edicusa, 1973, vol. I, p. 135). Val la pena d'insistir com els atacs contra Catalunya se sustentaren en una determinada situació de l'agricultura castellana —més aviat de subsistència o artesanal que no pas capitalista, en terminologia de Servolin—, i s'arribà al punt de dir que “defender la tierra es defender a España frente a la tiranía rojo-separatista” (RODRÍGUEZ DE CUETO, *Una campaña contra la anarquía agraria, 1932-1934*, Madrid, Ediciones Españolas, 1942, p. 9). El fenomen s'hauria d'inscriure en un context internacional on el tema de la “unitat espiritual” fou també profusament utilitzat, i, en el cas del feixisme italià, potenciat per velles forces socials no absorbides completament pel capitalisme (vegi's la discussió de Gramsci amb Mussolini a A. GRAMSCI, *Antología*, Mèxic, Siglo XXI, pp. 168-171).

APÉNDIX I

I. 1. *Història del catalanisme*

[...] Durante la *etapa ibérica* (representada por Indibil y Mandonio) aquellas tribus de layetanos, ceretanos, ilergetes del nordeste de España, se levantaron contra la *unificación* impuesta por Roma. — Pero tal separatismo primordial quedó vencido y aquellas tribus reducidas a *España tarraconense unificada*.

Caído el Imperio Romano, tales tribus ibéricas (simbolizadas ahora en *Didimo y Veriniano*) se sublevaron contra la nueva *unificación germánica* que los godos impusieron a España. Pero también quedó vencido ese nuevo conato bárbaro, separatista.

En la etapa *medieval*, todos los intentos de hacer Cataluña “por su cuenta” la Reconquista de España frente a los árabes, también quedaron anulados por los esfuerzos unificadores del Reino de Aragón [...]

Mientras Carlos V hizo que Barcelona — como una amada esposa — le colocase al cuello la guimalda condal [...] todo fue bien, cariñoso y sin murmurar. Pero desde que empezaron a ensombrecerse las empresas imperiales de los Austrias comenzó también a iniciarse aquella querencia ibérica tribal, el “*seny*” de Cataluña, contra la unidad matrimonial [...]

Estas irritaciones fueron al principio apenas perceptibles: bandidajes o protestas. De los Pirineos, enciñados por el rival francés, comenzaron a descolgarse “facinerosos”, “bandoleros”, “lladres” (en rigor agentes revolucionarios), que desde 1542 a 1585 obligaron a levantar “Somatenes” de gente honrada y española para combatir a aquellos rojos anarquistas infiltrados después entre los “nyerros y cadells”, gémenes de las futuras guerras civiles [...]

Cuando en 1640 el Rey Felipe IV perdió Portugal, ese desastre, ese 98 peninsular, tuvo ya grave repercusión en Cataluña [...] Cataluña quería ya ser como Portugal [...]

Resumiendo:

El catalanisme tuvo sus raíces genéticas en la ancestral querencia separatista de las *tribus ibéricas* y de los *feudos medievales*. — Pero su aparición, su nacimiento a luz histórica, sólo fue posible en 1833, cuando aquella reprimida tendencia ancestral quedó libre: al desaparecer Fernando VII, el último representante de la *unificación española*, realizada por otro Fernando [...] — Lo que empezó por una simple nubecilla cándida e inocente

sobre el fatídico cielo catalán —1833, *Oda a la Patria*— terminaría por una tormenta espantosa sobre todo el ámbito peninsular (1936, guerra contra España) [...]

El catalanismo victorioso. En el resto de España ¡ya no existía la unidad! ¡Como en las noches ibéricas! Como en las noches medievales. En el resto de España ya no había mando único, ni lengua única, ni religión única, ni Ejército único... Cataluña comenzó a dejar paso al Oriente: a rusos y judíos, como hicieron los ibéricos con los cartagineses. Y los medievales con los árabes. ¡Cataluña logró el fraccionamiento de España protegida por la Francia del Frente Popular, la Inglaterra de Gibraltar, la Rusia de Stalin [...]

GIMÉNEZ CABALLERO: *Ante la tumba del catalanismo*. Notas de un viaje con Franco a Cataluña. Supplement Literari de "Vértice", febrer-març 1942. També apareix reproduït a *Amor a Catalunya*.

I. 2. *Explicació del catalanisme*

Por lo tanto el llamado "separatismo catalán" no sólo no es una "constante histórica"; no sólo no es "endémico", sino que, por el contrario es "epidémico". Se presenta en la historia como una "enfermedad", como un "morbo". Como una "crisis" de cansancio, de flojera, de cobardía y de vileza: de incapacidad para mantener la "Tensión Heroica" que es el Matrimonio.

GIMÉNEZ CABALLERO: *Amor a Catalunya*. Ed. Ruta, Madrid, 1942, p. 149.

I. 3. *"Castilla otra vez"*

De nuevo se ha tendido sobre el solar hispano la amenaza de los siglos medios [...] Toda esta avalancha de negación ha tomado como blanco a Castilla. Lo que ella unció por obra y gracia de las eternas razones del espíritu, de la sangre y del hierro, quieren arrancarlo las torvas mesnadas de la hoz y el martillo. La unidad vacila, estremecida, bajo los golpes de ruines ideas secesionistas; la vida religiosa sufre una cruel embestida, la lengua se ve menospreciada y su ingente esfuerzo como vehículo de expansión y camino de trabazón interna, queda debilitado en este paroxismo de furor antiespañol.

Discurso pronunciado por el Excmo. Sr. Ministro de Educación Nacional, José Ibáñez Martín, en los Juegos Florales celebrados en la ciudad de Burgos el 6 de septiembre de 1943.

"Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Burgos". Any XXII, núm. 83, p. 234.

APÈNDIX II

II. 1. *Catalunya ha de ser imitada per Castella*

El espectáculo que Cataluña está dando a España y al mundo entero reclama por parte de Castilla una emulación digna y potente, si no queremos hundirnos entre las ruinas de la más vergonzosa miseria [...] como se rompe la válvula que contiene los ímpetus del vapor en los senos incandescentes de caldera rugidora, el pueblo de la industria por excelencia en unánime clamoreo se impuso, descendió como avalancha sobre la ominosa componenda, envió mandatarios incontrastables que pidieron muy alto las franquicias y la defensa que su historia y su honrada laboriosidad tienen derecho incontrovertible a reclamar y, cayendo de su basamento de arcilla las genialidades de un hombre iluso, se anularon acuerdos y resoluciones [...] y el proyecto del "modus vivendi" se modificó con arreglo a las cláusulas propuestas por los representantes de Cataluña [...] El triunfo alcanzado por los catalanes, a consecuencia de la actitud enérgica de sus diputados esforzadísimos, es una lección de patriotismo que deben aprovechar los representantes de Castilla [...] ¡Aprended, diputados de Castilla [...]! Levántate unánime, como Cataluña, sin fraccionamiento de iniciativas discordantes, que, cuando se trata de la honra y la ventura de una región deben ser desobedientes a las veleidosas exigencias de la política [...]

¡Ahora o Nunca! "Revista Mercantil", Valladolid.
Reproduit a L. C. 22 de març de 1885.

II. 2. *Sintonia d'organitzacions*

Para conocimiento de los Socios se pone a continuación un Estado general de las LIGAS constituidas desde su fundación hasta la fecha y de las *Sociedades análogas* adheridas a la Institución, con los nombres de sus respectivos Presidentes...

BARCELONA, D. Francisco Taulina; *Gracia*, D. Antonio Jordana; *Esparraguera*, D. J. Casamayor; *Badalona*, Jaime Bosch; *Olesa de Monserrat*, Carlos Pigrau; *Caldas de Monbuu*, Miguel Viver; *Riels de Tay*, Juan de Pineda. — GERONA, Excmo. Sr. Conde de Foxá. — LÉRIDA, *Balaguer*, Francisco Allós; *Solsona*, Jaime Tarrá, *Os de Balaguer*, Ildefonso Figuerol. — TARRAGONA, Salvador Soler; *Reus*, Gil y Borrás.

Sociedades Análogas:

Barcelona: Asociación de Propietarios, A. Xuriguer. — Fomento de la Producción Española, Bosch y Labrús. — Instituto de Fomento del Trabajo Nacional, Dalmiro de Carab. — Unión Barcelonesa de las Clases Productoras, José Palomo. — I.A.C.S.I., Marqués de Camps. — Centro Industrial de Cataluña, Roca y Galés. — Unión Fabril y Mercantil, Francisco Madorell. — *Granollers*, Asociación de Productores Rurales del Vallés, José de Roselló. — *Gerona*:

Centro Industrial y Comercial, José O'Barrau. — *Mataró*: Instituto de la Industria y del Comercio, Pablo Pradera. — *Manresa*: Asociación de Agricultores, Mas y Martínez. — *Tortosa*: Liga de Propietarios, P. M. Piñón.

Memoria leída por el Presidente de la Liga de Contribuyentes de Cádiz. L. C. 26 d'abril de 1885.

APÉNDIX III

III. 1. "Ligeras indicaciones para contrarrestar la propaganda y la influencia de las ideas catalanista y separatista. — Satisfacciones y facilidades que deben darse a Cataluña. — Lo que se debe negar."

[...] Pueden encontrarse entre los remedios de aplicación inmediata, los siguientes: 1) *Administrar bien, organizando prácticamente los servicios para que el despacho de los asuntos sea rápido y barato*. 2) Dar facilidades al comercio y a la industria [...] 3) Dar a todas las disposiciones [...] un sello de sensatez. 4) Hacer una buena ley de reglamentación del trabajo. 5) Conceder mayor autonomía a las *provincias* desligándolas de la capital de región. 6) Proteger a la agricultura para tener el apoyo de dicha clase [...] 7) No aumentar los tributos [...]

Entre los medios que deben ponerse en práctica [...] el primero de ellos es la enseñanza. En las escuelas se ha de *hacer patria*, rindiendo culto a la grandeza de nuestro pasado, y difundiendo la esperanza en el porvenir de los pueblos de raza española. Se ha de dar instrucción militar a los niños siguiendo el ejemplo de Alemania, en cuyas escuelas se venera la enseña de la patria y se cultivan los cantos patrióticos [...]

Para borrar diferencias [...] Los empleados que ejercen funciones odiosas deben ser de la misma región; por ejemplo: en Cataluña debían ser catalanes los agentes de policía (en buena parte), los de consumos, de higiene, investigadores, cobradores de contribuciones, carabineros, empleados de aduanas, etc., y forasteros, la guardia municipal, la guardia civil, el ejército, los empleados de ferrocarriles, la magistratura y sobre todo el profesorado.

En resumen, a los barceloneses debe dárseles todo aquello a que lógica y racionalmente tienen derecho [...] Y no dárseles con la frialdad del jefe, sino con el cariño del padre; pero todo esto sin excluir la energía necesaria para reprimir los desplantes y las amenazas.

Debe —repito— dárseles todo, menos

Diputación catalana, Audiencia catalana,

Universidad catalana, Concierto económico catalán

porque estas concesiones serían las armas con que lograrían desde el escalón de la autonomía, la, por algunos, soñada independencia.

III. 2. *Mesurés d'enteresa*

No sería justo desconocer que eso de que se castigue la propaganda catalanista tiene en su favor una buena parte de la opinión; hecho que tiene aplicación, aunque no justificación. Se explica porque la linde que separa el orden ético del jurídico se salta fácilmente cuando se trata de actos que hieren vivamente el sentimiento y como el catalanismo lleva consigo una impedimenta de iluminados y de fanáticos que, no contentos con fantasear una historia, que resulta tan lisonjera para Cataluña como depresiva para Castilla, que mortifican y ofenden a la que todos los españoles sienten y aman como patria indiscutible, y de otro lado el regionalismo catalán, por circunstancias locales, reviste un carácter *reaccionario* y *clerical* [...], no es extraño que la repugnancia que despierta, conduzca a pedir para esa propaganda un castigo que sólo sería justo y procedente cuando intentase realizar su desdichado ideal apelando a la violencia.

Gumersindo de AZCÁRATE: *El Programa de Manresa*. "La Lectura", Madrid, 1902, pp. 31-32.

En Castilla no se puede leer esto con calma; la vibración del más hondo patriotismo conmueve el espíritu castellano al ver que los catalanistas reniegan de su madre España. En Castilla creemos que Prat de la Riba y Montanyola debieron ir a la cárcel el día que publicaron este Compendio [...] hay sanción para este desamor *criminal* [...] aspiración rabiosamente separatista [...] Con esos catalanistas son lícitas todas las represalias hasta la de rechazar sus viajantes de comercio, como ya se ha hecho en alguna ciudad castellana [...] ni paliativos, ni contemplaciones, sino mostrarles desprecio [...]

B. M. ANDRADE: *Castilla ante el separatismo catalán*. Madrid, 1921, p. 27.

APÈNDIX IV

IV. 1. *Cuba i la indústria catalana*

Por Cataluña se conservaron siempre unos aranceles protectores, que han impedido en otras regiones el desarrollo de industrias que, establecidas a su debido tiempo las hubiera hecho prósperas y ricas [...] Por Cataluña se perdieron las colonias [...]

"El Adelanto" (E. A.), Salamanca, 5 de diciembre de 1902.

Desde que por la pérdida de las Antillas se hallaron los fabricantes catalanes sin el mercado que poseían, amparados por un proteccionismo ferroz, que fue una de las principales causas que determinaron la catástrofe

nacional, no han cesado en sus trabajos para conseguir de todos los gobiernos que les concedan unos privilegios irritantes y absurdos, pero que ellos consideran indispensables para la vida de su industria harinera [...] Que perfeccionen sus fábricas [...] Castilla se opone no por malquerencia contra Cataluña, sino por instinto de conservación [...] Castilla no será muda ni débil [...] Hay que abrir los ojos a todos y decirles que los fabricantes de Barcelona comerciando con su dignidad han puesto precio, gracias a la cobardía del Gobierno, a las ovaciones que el Rey ha de recibir en la ciudad condal y que han tasado tan alto su mentido entusiasmo que en pago del mismo piden la ruina de dos millones de españoles [...] Castilla [...] nunca pidió mercedes, Castilla no amenaza, advierte...

Por Castilla. Imposición intolerable. E. A. 23 de març de 1904.

IV. 2. *Les peticions de la indústria farinera catalana*

El viaje que a Barcelona ha hecho el conde de Romanones, con objeto de enterarse sobre el terreno de las aspiraciones patrióticas y económicas de aquella región, vuelve a plantear problemas que parecían enterrados y que afectan esencialmente a la vida de Castilla. Como ha ocurrido siempre que los catalanes han formulado bases y programas de reconstitución económica piden ahora [...] otras concesiones que al beneficiarlos a ellos perjudicarían enormemente a otras comarcas y especialmente a Castilla. Nos referimos a los depósitos francos y zonas neutrales, que cada vez que se han solicitado han alarmado a los agricultores castellanos [...] Debe el gobierno desentenderse de peticiones que al beneficiar la industria catalana matarían la agricultura castellana [...] Nosotros damos la voz de alerta a Castilla [...] Medite sobre esto el Gobierno, y no vaya a proceder de ligero creyendo que al acceder a las demandas de los catalanes ha de lograr la pacificación de los espíritus... (de unos cuantos capitalistas).

Cataluña y Castilla. E. A. 24 d'abril de 1906.

[...] Resulta que pasa de 131 millones de pesetas la cantidad con que la agricultura nacional ha contribuido a sostener las cargas del Estado [...] En cambio, todo lo que la industria y el comercio españoles han pagado en 1905 por contribuciones directas no excede de los 44 millones [...] Por eso el pensar ahora en fomentar algunas industrias concediéndoles extrema protección y establecer en Cataluña depósitos francos y zonas neutrales, sería el último golpe que pudieran asestar nuestros gobernantes a la decaída agricultura nacional. Piensen en esto y vean si hay medio de evitar la ruina y la desesperación de Castilla, aunque sea mermando los dividendos de algunas de esas poderosas sociedades, que como autónomas, cuando no como soberanas, conviven dentro del mecanismo burocrático de nuestro país.

La Agricultura y la Industria. E. A. 26 d'abril de 1906.

El mercado catalán, el más importante de los que a Castilla le quedan en el interior, desaparecería y la competencia de los granos extranjeros y la miseria sería la consecuencia inmediata de tan desdichada concesión. Cierto que ganarían millones unos cuantos fabricantes y que aunque esto no es tan cierto, las poblaciones del litoral catalán podrían comer el pan algo más barato; pero también es verdad que si los aranceles no lo impidieran, podríamos los castellanos vestir paños ingleses, mucho mejores que los catalanes, a precios más baratos que éstos nos cuestan.

Las zonas neutrales. E. A. 14 d'abril de 1908.

Las fábricas de Castilla tienen razón de ser [...] En cambio las del litoral se instalaron para surtir a nuestras colonias, moliendo generalmente trigo exótico, pero hoy no tienen razón de ser y sus intereses viven en pugna constante con los del interior. Sin cesar tratan de conseguir admisiones temporales, bonos de exportación y tantos otros privilegios que alarman e intranquilizan a los demás fabricantes de harina.

Memoria de la Cámara de Comercio de Salamanca, 1917, p. 50.

APÈNDIX V

Unamuno féu diverses referències als incidents del "Cu-Cut!". Trenta dies després dels esdeveniments, sortí a la llum *La crisis actual del patriotismo español*, on qualificava l'actuació militar com un motí d'oficials que havia despertat patrioterics antipatriòtics..., "un acto de adulación al incipiente dogma de la infalibilidad del sable" (*OC*, Escelicer, vol. IX, p. 1.286). Malgrat la seva displicència amb els militars, el cas català era tractat a contralclaror de la metàfora de la nació espanyola com una casa on caben pàtries menudes i pàtria gran. Dos mesos més tard, pronunciava una conferència al Teatro de la Zarzuela de Madrid; sembla que bona part de la premsa incità que hi hagués una representació militar per a l'acte en qüestió. El fons del discurs girava al voltant dels esdeveniments del 25 de novembre i el militarisme no hi sortí gens ben parat, però el conferenciant no adulé ni maltractà l'Exèrcit-institució i atacà, això sí, la guerra. Hi hagué alguna referència al tema de la pàtria ("[...] así los políticos no pueden hacer opinión, no pueden hacer patria, que es una de las cosas que más necesitamos", *OC*, Escelicer, vol. IX, p. 175) i als clàssics temes de la veritat, a més de dues línies sobre el Quixot. No obstant això, la premsa militar interpretà aquest acte així: "Unamuno ha sido casi un fonógrafo de «La Correspondencia Militar» y aún traspassa nuestros límites, cuando con hermoso patriotismo dice él, enamorado de *Don Quijote* que sólo teniendo el alma de manchego se pudo conquistar lo que teníamos conquistado en todo el planeta; esas frases le absuelven de todas sus culpas, esas palabras están escritas en el corazón de todos los soldados."

* * *

¿Qué fue entonces la conferencia de Unamuno? Pues fue un hermoso canto a la verdad; una exhortación para que [...] laboren lentamente por el mejoramiento de la raza... para que se destruyan la mentira parlamentaria, la mentira política, la mentira de la Prensa, la mentira religiosa, la mentira de la cultura. Toda la conferencia se sintetiza en una afirmación robusta, viril: "Hay que hacer Patria". Patria, ¿lo entienden los separatistas que llamaron a Unamuno para hacerlo instrumento de sus odios? Hay que hacer Patria. No patria chica, ni Patria grande. Patria sólo, porque la Patria no necesita calificativos que la distinguan: no es más que una [...] Los organizadores del acto de ayer estaban equivocados. Creyeron traer a un sectario y lo que han traído es un apóstol.

Ressenyes de premsa de "La Correspondencia Militar" i "El Ejército Español" respectivament, segons E. A. 28 de febrer de 1906.

APÈNDIX VI

Durant 1908 i 1909, diferents polítics o publicistes van fer acte de presència al Círculo Mercantil de Salamanca per exposar llurs idees sobre diferents facetes de la vida espanyola. L'ambient propiciava que en el desenvolupament d'una conferència tan asèptica com "La letra de cambio" s'introduís l'explicació que els catalans són allò que són per obra i gràcia dels aranzels. Però el fons constant de la temàtica serà l'esdeveniment de la Solidaritat o la Llei d'Administració Local. Selecciono les principals intervencions amb els paràgrafs més significatius, així com la rèplica d'Unamuno a Cambó, que aparegué en una revista de Madrid, la qual em sembla que és molt desconeguda.

VI. 1. Conferència de Santiago Alba

[...] Es intolerable [...] que [Cambó] después de hablar en el Congreso exponiendo los mayores atrevimientos... después de ser en la Comisión de Régimen Local el primer auxiliar, no siempre disimulado, ni nunca tampoco resuelto y franco de los planes del Gobierno; después de verse recibido y escuchado hidalga y afectuosamente por los hombres más salientes de todos los partidos, se vaya a Barcelona a hablar de la necesidad de la unión de Cataluña ante la *hostilidad de Madrid* y se insista más tarde, hace pocas noches, en la actitud soconrida de un mártir bien seguro de que el suplicio no llegará nunca, anunciando lo que se hará y lo que dejará de hacer cuando en el Parlamento se "insulte" a Cataluña [...]

La realidad proclama el genio de la raza española, esencialmente castellana, por el testimonio diario y admirable de su iniciativa, de su laboriosidad, de esfuerzo genial y robusto de la acción que desenvuelve a través de los mares, en las colonias de las Repúblicas americanas [...]

Para ejercer la hegemonía no ha de bastar [...] una superioridad económi-

ca, que es en su eficacia y en su origen, muy discutible [...] no se debe buscar tampoco y mantener la hegemonía con procedimientos que hayan de soportar los españoles mismos, a quienes se pretende así hacer inferiores y declarar tributarios. El arma en tal caso es el Arancel y el Arancel no es de Cataluña, ni de Castilla, sino de España [...] Catalanes de la gran industria y vizcaínos del hierro se pusieron de acuerdo sin tener en cuenta las demás regiones. Y se levantó esa cruz, de la que ha hablado gráficamente el brillante escritor Grandmontagne, a la cual está clavado, muerto de hambre e ignorancia, el pobre labriego, el sufrido artesano español [...]

E. A. 20 de gener de 1908.

VI. 2. *Conferència del Comandant Militar Sr. Burguete:*

“El problema catalán: identidad de odios, diversidad de amores”.

No pretendo descubrir el pueblo catalán porque lo conocemos todos y nos lo sabemos de memoria. Su acento lo delata y este mismo “asento” característico de su lenguaje es característico de su temperamento. El catalán es imperativo; pero no es categórico. Tiene una mezcla de rudeza y de ductibilidad, de nobleza y de perfidia. Sin las malévolas influencias levantinas, tendría todas las cualidades del aragonés; pero los aires del mar le han sutilizado y han hecho de él un fenicio [...] Contemplando Barcelona me dijeron había dicho mi sabio maestro y querido amigo don Miguel de Unamuno que allí no había visto otra cosa que fachadas. La frase es justísima [...] En el fondo de todas estas aspiraciones tuyas no hay contenido moral alguno. Carecen de toda espiritualidad [...] Cataluña ya hemos dicho que es un pueblo blando, un pueblo sensual y en él había de encajar a conciencia el concepto materialista de la nueva vida [...]

El niño de ayer se siente en la necesidad de andar y de andar solo, porque considera innecesario el apoyo del Estado. Ahí tenéis los gritos destemplados de la muchedumbre infantil [...] Con tiras de piel de las otras regiones se ha alzado la muralla arancelaria [...] Sus miras son cada vez más estrechas. Como el mal soldado, no ven otro campo que aquel que le dejan ver las estrechas arpilleras [...]

E. A. 4 i 5 de febrer de 1908.

VI. 3. *Conferència del Sr. Cambó*

[...] Se ha dicho que en el movimiento de Cataluña había una base de egoísmo, y para afirmar tal cosa es necesario ignorar que es la nuestra la región más sentimental de España. Yo recuerdo, que en los mismos días en que tomé cuerpo la Solidaridad se trataba en Madrid de la revisión arancelaria que entrañaba la prosperidad o la ruina de la industria catalana y sin embargo, en las reuniones de los fabricantes de Barcelona sólo se hablaba de la Solidaridad y de los resultados que para la región tendría el movimiento político iniciado [...] —El Estado actual es algo nuevo, distinto y contrario a todos los

grupos nacionales [...] —No es ofender a Madrid decir que no representa ni ha representado jamás el carácter de Castilla [...]

E. A. 16 de març de 1908.

VI. 4. *Comentaris d'Unamuno al Discurs*: "Por el Estado a la cultura. Clasicismo del Estado y Romanticismo de la Región".

[...] Fue sin duda, el orador sincero en lo que dijo, pero no fue acaso menos sincero en lo que se calló [...] Dos cosas se calló el hábil catalán. La primera, que aquella política del primer Austria, que a Cambó le parece fue una política contraria a las aspiraciones y a los intereses de los pueblos españoles, se hizo al servicio de la unidad católica, constituyendo a España en el brazo armado del catolicismo y el adalid de la Contra Reforma. Esto se lo calló. Había muchos curas, y hasta algunos frailes en su auditorio; eran los que con más complacencia le oían, los que más bravos y muy bien dejaban escapar de sus pechos, los que más le aplaudieron. Detrás se sentaba un Obispo. Otra cosa se calló, y fue la obra del descubrimiento, conquista y colonización de América, la más grande obra del pueblo castellano, pues fue Castilla quien la llevó a cabo, la obra que ha hecho de la lengua castellana nuestro más rico tesoro, una lengua internacional de una veintena de Estados [...]

El diestro y serpentino político catalanista al exponernos el catalanismo exotérico, nos decía que es un movimiento romántico y sentimental, nacido en gran parte de la labor de archiveros [...] Sí, es un movimiento romántico y sentimental que huele a polvo de archivos y como todo movimiento romántico y sentimental, sobre todo si lo es de archiveros, reaccionario [...] Ese romanticismo sentimental con raíces de archivo puede dar frutos de dulzura estética en el arte y en la literatura, pero en la política no da sino frutos de veneno de muerte [...] Y eso de que el catalanismo sea sobre todo romántico es cosa que daría mucho que hablar. El buen tendero se entenece y hasta llora leyendo una balada, pero no desatiende al parroquiano ni equivoca la vuelta [...]

Tenemos los liberales que defender la obra del Renacimiento, de la Reforma y de la Revolución, agrupándonos en torno al Estado, a este supremo órgano del liberalismo brotado de la tradición clásica [...] Frente a todos esos que quieren reanudar la Edad Media, borrando cuatro siglos de la historia, hay que luchar por el pueblo, hasta contra el pueblo mismo. Y quédese el romanticismo sentimental, que hunde sus raíces en polvo de archivos, para hacer leyendas del Conde Arnau o serventesios.

Publicat a "El Faro" (Madrid) segons E. A. 24-25 de març de 1908.

APÈNDIX VII

VII. 1. *Castella fundadora de la nacionalitat*

En Castilla, en el solar de Castilla, Sr. Puig y Cadafalch, vive esta raza generosa y abnegada desnuda de aquellos particularismos exclusivistas que caracterizaron las razas pobladoras de la Península. Castilla va recogiendo providencialmente en su espíritu lo que es peculiar a todas ellas, y va formando así un fondo común étnico que constituye la sustancia de esta amplitud de pensamiento y de conducta [...] (*Muy bien, muy bien; grandes aplausos*). Por eso Castilla, llana, sin relieve [...] fue la que fundó la nacionalidad, dando a raudales su sangre; la que llevó allende el Atlántico toda su savia [...] (*Grandes aplausos en toda la Cámara*)

Melquíades ÀLVAREZ: DSSC, 20 de juny de 1907, p. 645.

VII. 2. *Castella i la història d'Espanya*

[...] Porque yo cuando veo aquellos adobes con tejas [...] digo: ahí rezaron por última vez los que fueron a arrancar a los árabes la mezquita de Córdoba (*Aplausos*) [...] Y cuando veo yo un país tan pobre, tan aislado [...] me acuerdo de que allí se ha asentado el pueblo que ha llevado a continentes dilatados toda aquella cultura [...] las Leyes de Indias (*Muy bien*). Yo en Castilla veo lo que veo en esas personas predilectas de la espiritualidad, donde parece que están las almas a quienes reserva la inteligencia y el amor sus cumbres, con un cuerpo endeble, acaso feo, irregular, como si la materia no se hubiese decidido a envolver por completo espíritus tan grandes (*Grandes aplausos*).

Antonio MAURA: DSSC, 21 de juny de 1907, p. 662.

APÈNDIX VIII

VIII. 1. *Crida a l'acció contra l'Estatut*

En las Cortes españolas se han planteado con toda claridad y urgencia el problema de la autonomía integral de Cataluña. Pronto acaso se plantee el problema de la autonomía de otras regiones. [...]

Y es necesario estudiar el problema en todos sus aspectos, mirando al bien de España, nuestra patria infalible, y al bien y a los derechos de las demás regiones.

Es preciso estudiar el asunto, para que, si ha sonado la hora de la concesión de la autonomía a algunas regiones, no suene como clarín victorioso de las regiones favorecidas y como campana fúnebre de las que, por sacrificarse en aras de la unidad de la patria, ni siquiera se atrevían a presentar sus derechos cuando se debatía el pleito.

Castilla, esta noble y abnegada Castilla, tan vilipendiada y despreciada en estos tiempos, tenía también sus fueros, sus cortes, sus privilegios y su derecho civil propio y peculiar.

En aras de la unión les sacrificó todos: no les impuso como algunos pretenden, sino que les renunció con más generosidad que región alguna. [...]

Quieren los regionalistas catalanes la soberanía interior de la región plena y absoluta.

Dejarán al Poder Central el Ejército y la Marina, la política exterior y de exportación, aranceles y aduanas y reformas sociales ¿Para qué? Esto debe esclarecerse.

¿Dejarán el Poder Central el Ejército, la Marina, para que cuando la turbulencia estalle en las calles de Barcelona, como en la memorable semana trágica, los hijos de Castilla vayan a imponer el orden [y a derramar su sangre en favor de los] que insultaron a su madre, o para que defiendan en Bilbao los tesoros de los navieros que llenaron sus arcas con el hambre de Europa amparados en la bandera española que a veces ultrajaron y no siempre ondea en las torres de sus ostentosas viviendas?

¿Dejarán la política exterior, de exportación, aranceles y aduanas para copar los puestos de la junta de Aranceles y Valoraciones y hacer nuevos tratados de comercio y confeccionar unos aranceles que sean el dogal que estrangule a la agricultura andaluza y castellana?

Si dejan para eso el Ejército, allá que se arreglen con sus millones y somatenes.

Si el arancel ha de servir para lo que ha servido hasta ahora, establézcase entre cada región una aduana y que vendan entonces los bilbaínos [...] ¡Cuántas blanduras y condescendencia ha tenido en esto Castilla! Cada vez que Cataluña ha pedido la rebaja arancelaria de los trigos, invocando la carestía y el hambre, hemos debido pedir nosotros la libre introducción de tejidos porque en esta "fría y árida estepa castellana" necesitamos abrigarnos [...] lo que no podemos tolerar los castellanos es que otros pretendan vivir como señores y siendo nosotros sus siervos [...] Levanten la voz la Diputación Provincial y los Ayuntamientos, las Cámaras Agrícolas, de Comercio y Propiedad, las Asociaciones gremiales y los sindicatos, todos los que viven en esta tierra y amen a su patria o sientan cuando menos el instinto de la vida.

Fco. F. VILA: *Defendamos a España*, "Diario de Burgos", 25 de noviembre de 1918.

VIII. 2. *Pàtria i blat*

Castilla no es egoísta sino altruista, pero al sentir el alfilerazo de la cuestión patriótica, ha reaccionado en otros problemas esenciales para su vida y para el relieve de su personalidad colectiva. Y a la unión de todos los castellanos para defender la unidad de la Patria, ha sucedido un verdadero estrechamiento de voluntades para defender otro linaje de intereses, si no tan espirituales e idealistas, indispensables en la práctica para su bienestar y prosperidad, tales son, por ejemplo, los intereses agrícolas que constituyendo la médula y el nervio de la riqueza castellana, sin embargo son no sólo desamparados, sino perseguidos por los gobiernos que hoy padece España.

Como Cataluña tiene energías para gritar y defender el arancel para su industria, Cataluña es considerada y atendida por los Gobiernos; como Castilla ha callado siempre, estos gobiernos toman su carne como carne de cañón y no han reparado en arruinarla y hasta agraviarla precisamente en los días en que escribimos, abarrotando los mercados de trigo exótico y no contestando siquiera [el Gobierno Dato] a los telegramas de justa protesta de los labradores burgaleses [...]

B. M. ANDRADE: *Castilla ante el separatismo catalán*, pp. 305-306.

VIII. 3. *Missatge de les Diputacions castellaness contra l'Estatut*

Excelentísimo señor presidente del Consejo de Ministros:

Viene Castilla, desde hace muchos años, sufriendo en silencio toda suerte de vejámenes, ultrajes y menosprecios de elementos importantes de Cataluña, donde políticos sectarios, literatos, colectividades y periódicos que representan a aquellos, parecen haberse conjurado para hacer odioso el nombre castellano, comprendiendo en este calificativo todo lo que es español.

Allí se ha escarnecido nuestro hermoso idioma, que ha dado al mundo tantas obras inmortales y que hoy hablan muchos millones de seres al otro lado del mar. Se nos ha dicho que somos una raza inferior digna de ser sojuzgada por otras más capacitadas y de más alta mentalidad. Se nos ha inculcado de ser responsables de la decadencia española por causa de nuestro imperialismo, y como si todo esto fuera poco, a diario se nos zahiere con las notas rencorosas de un himno insultante, himno de odio en que se conmemora como jornada gloriosa una infame matanza de castellanos. A todo ha callado Castilla, sacrificándose en aras de la unión; pero hoy ya no es posible callar.

La propaganda corrosiva que disfrazándose con los nombres de regionalismo, autonomismo y nacionalismo encubría más hondos fines, se ha arrancado la máscara, concretando en un proyecto de autonomía sus aspiraciones, y esas aspiraciones vulneran de tal modo la soberanía de España, que no pueden pasar sin la enérgica protesta de todo el que se llame español [...]

No era posible creer que después de haberse señalado en la historia Patria como uno de los más memorables y faustos acontecimientos la unidad nacional bajo el cetro augusto de los Reyes Católicos [...] llegara un tristísimo día en que una parte de esa Patria, grande en la historia e inmortal en ella, dirigiera sus esfuerzos a desgarrar aquella gloriosa bandera, y encubriéndose en vistoso ropaje [...] aspirara a deshacer la unidad nacional.

Preséntase a Cataluña én ese Proyecto como una nacionalidad oprimida [...] Ellos cuentan con aranceles protectores para sus industrias, tienen seguro un amplio mercado para sus manufacturas, que acaso no pudieran resistir la libre concurrencia de las de otros centros fabriles; reciben del Estado mercedes tan cuantiosas como la prórroga de exención tributaria del ensanche barcelonés y la espléndida subvención de diez millones de pesetas para la proyectada Exposición de Industrias Eléctricas; al amparo de estas y otras ventajas ha podido ser Cataluña la región más próspera de España [...]

En ese documento, destinado a tener en los anales de nuestra patria una triste celebridad, se propone una desigualdad tan irritante para el resto de

España, que su sola enunciación está evidenciando el inadmisibles absurdo [...] Soberanía absoluta para regir su propio territorio, y participación en la soberanía española para regir el territorio ajeno: he ahí lo que Cataluña solicita.

Por eso [...] lo que hoy se pide es algo más grave que la independencia absoluta, porque es la independencia de hecho, dejando un hilo que permita utilizar las ventajas, rehuendo los inconvenientes.

No se busca una federación de verdad [...] Se aspira a la supremacía de una región sobre las demás; se anhela una situación de privilegio, una hegemonía económica que haga posible el continuar la explotación del mercado sin temor a ruinosas competencias, y con tal objeto se reservan a España los gravámenes para convertir la Nación toda en una colonia catalana. [...]

He aquí, excelentísimo señor, por qué Castilla, que calló tanto tiempo, alza hoy su voz para oponerse a ese proyecto nefasto, que representa, no ya un retroceso de cuatro siglos sino una inversión completa del sentido histórico de nuestra Patria.

Castilla, que se despojó de su personalidad fundiéndose gustosa en el seno de la nación española, y perdió sus fueros peculiares y su típica legislación, y que jamás ha soñado en imperialismos ni hegemonías, no se resigna a ser colonia. Depauperada y modesta pero conservando su dignidad, no ha caído tan hondo que se preste a ser esclava de nadie. [...]

Las provincias que representamos [...] terminan depositando en mano de V.E. las siguientes conclusiones, aprobadas unánimemente por la Asamblea celebrada en Burgos en este día:

1. Afirmación de la unidad nacional, conservando el Estado íntegras e intangibles todas las funciones inherentes a la soberanía.

2. Amplia descentralización económico-administrativa que permita el desenvolvimiento libre de los Municipios y de las provincias solas o mancomunadas, asignándoles a este efecto fines y medios propios dentro de su peculiar esfera de acción.

3. Oposición terminante y categórica a que ninguna provincia o región de España obtenga autonomía que envuelva merma en el poder único y soberano de la nacionalidad española. En este sentido, Castilla considera el separatismo disfrazado como una gran desgracia nacional, y por ello, antes de consentir o pasar por disgregaciones simuladas de parte del territorio español, apelará, en defensa de su integridad, a cuantos medios las circunstancias impongan.

Burgos, 2 de diciembre de 1918. Diputaciones provinciales de Ávila, Burgos, León, Logroño, Palencia, Salamanca, Segovia, Soria, Valladolid y Zamora.

Segons B. M. ANDRADE: *op. cit.*

APÈNDEX IX

[...] No es posible gobernar más que de un modo: por medios dictatoriales, que el Gobierno tiene al alcance de la mano [...] Comiencese por considerar el catalanismo como delito de traición a la Patria, y echen todo el peso de

la Ley sobre los que, merced al disfraz autonómico profesan aquellos ideales [...] Cóbrense los tributos y realícense los embargos, empleando la fuerza en vez de la persuasión [...]; media docena de escarmientos bastarán para que se calmen los catalanistas más oboecados. Haga público el Gobierno su firme propósito de ahogar en sangre cuantas algaradas pretenden determinados elementos promover en Cataluña sobre la base del separatismo disfrazado que allí se inicia.

De "La Correspondencia Militar" segons J. MARTOS O'NEALE i J. AMADO: *Peligro nacional. Estudios e impresiones sobre el catalanismo*. Madrid, Establecimiento Tipográfico, 1901, p. 69 (Apèndixs).

Auto de processament

Balaguer trece de enero de mil novecientos [...] Resultando que el Señor Gobernador Civil de Lérida [...] remite a este Juzgado una comunicación acompañando copia certificada de los Estatutos [bajo los cuales] se solicita la constitución en esta ciudad de la "Agrupación Regionalista", cuyo presidente es D. Ramón Gramunt, por entender que la Asociación que trata de constituirse debía reputarse ilícita después de la reforma del artículo doscientos cuarenta y ocho del Código Penal hecha por el artículo cuarto de la Ley de primero del presente mes.

Considerando que dada la adición que este artículo hace al doscientos cuarenta y ocho del Código Penal, deben ser castigados como rebeldes con la pena de prisión mayor los que atacasen a la integridad de la Nación española o a la independencia de todo o parte de su territorio [...]

De conformidad con lo dispuesto [...] se declara ilícita la asociación que trata de establecerse en esta ciudad con el título de *Agrupación Regionalista*.

J. MARTOS: *op. cit.*, pp. 74-75 (Apèndixs).

APÈNDIX X

X. 1. *Visió castellana contra Madrid*

Con razón se quejan nuestros jornaleros de la crudeza del tiempo. [...] De estas verdaderas calamidades nadie se preocupa, sino esa inmensa clase benemérita que trabajando y pagando constituye la verdadera nación española. Qué importa a un madrileño el sol que asoma, el vendaval que cruje, ni la tormenta que arrecia, sino es cuanto le prive de asistir a la Castellana, a pasear en el Retiro o vestir el raso de lujosas pieles en vez del ajustado chaquet? [...] Lo que importa es la conciliación o el rompimiento, el banquete, el coche [...] y sin embargo, en medio de aquella fascinadora Babilonia [...] la necesidad de la justicia, de la probidad y de la moralidad se echan de menos [...]

La Liga de Contribuyentes de Salamanca, 20 de
deseembre de 1883.

Todos los que directamente no viven de la tierra, que hoy se podría decir con más verdad que mueren; los que creen que España es Madrid, y aún de Madrid no conocen más que sus grandezas, pues su egoísmo le impide ver sus miserias; los que viven en una atmósfera de comodidades y de *confort*, no oyen con paciencia nuestras quejas [...]

“El Eco de Castilla”, segons “El Norte”, 4 de gener de 1888.

Comparad Madrid con Nueva York, con París y con Londres, siquiera con Barcelona. ¿Dónde están aquí las fábricas y los talleres, las industrias que fomentan el comercio y la agricultura y la riqueza pública?

Cuando Madrid tenga vida propia, entonces, entonces rodeadla de monumentos y de parques que le embellezcan. No ahora, que para conseguirlo absorbisteis ya los jugos de la nación, reduciéndola a un ser anémico, sin sangre; a un ser encefálico, de gran cabeza, sin cuerpo que la sostenga.

E. MARTÍN CONTRERAS: *La Revolución agraria y don Germán Gamazo*. Madrid, 1893, pp. 25-26.

X. 2. *Contra la política*

¡Los partidos políticos! Qué podemos ya esperar de ellos, los que sólo pensamos en vivir de nuestras propias fuerzas, los que sujetos a la ley del trabajo, ciframos nuestra dicha en progresar en nuestra industria, en cultivar nuestras tierras [...] en constituir la familia bajo las bases de orden, caridad y justicias? Qué podéis esperar de ellos, pueblos y aldeas arruinados, pobres españoles [...] que entregáis vuestros hijos a la patria, que entregáis vuestros mermados frutos a las ciudades y que si por ellos os pagan un precio, escasamente tenéis con ese valor para satisfacer las contribuciones, los gastos necesarios a la producción; mientras que en las ciudades muchos viven sin trabajar [...]

Los reos causantes de nuestra ruina. “La voz de Ledesma”, 5 d’agost de 1899. Firma el Conde de la Oliva Gaytán, que es E. MARTÍN CONTRERAS, *op. cit.*, pp. 89-90.

X. 3. *Idilli moralitzant del camp*

Germen de orden y de paz y de prosperidad, es la agricultura [...] Sin estrecheces en su recinto, tienen lugar los grandes y los pequeños, los ricos y los pobres, las inteligencias privilegiadas y los meros brazos mecánicos [...] Tal es la vida del campo, sin mistificación de ningún linaje [...] De aquí que en la agricultura acontece que la base de la moral pública “*la caridad en el rico y la mansedumbre en el pobre*” está siempre en pie, que el sudor que corre por la frente del gañán ablanda y enternece el corazón del amo, y los desprendimientos de éste fomentan la gratitud y bondad de aquél. Virtudes tantas enseña la agricultura, que no se comprende como ni aún los menos avisados

dejan de ver en esa reina de las industrias, a la vez que el pan de los españoles, la base del orden público, el medio de desembarazarse de los inquietos desocupados políticos, y el amparo de la inmensa clase de los desheredados de la fortuna [...]

Proyecto de Exposición a las Cortes de la Liga de Contribuyentes de Salamanca, 10 d'abril de 1883.

Adjunto le remito una compendiada reseña del recibimiento que han tenido en este pueblo [...] los Sres. Marqueses sus propietarios [...] prostrábanse los ancianos descubiertos, cual si recibieran al Sr. Obispo [...] y todos a porfía se disputaban el honor de estrechar y besar las manos de los Sres. Marqueses [...] Así se recibe, Sr. Director, en este pueblo a los propietarios, que como estos ilustres señores se hacen querer [...] con estos señores y pueblo tan profundamente religioso, trabajador y agradecido como éste, no hay peligro haga prosélitos la mano negra, el propietario vivirá tranquilo [...] y el colono no se ocupará más que de adquirir el pan para sus hijos con el sudor de su rostro; la impiedad tiene aquí cerradas las puertas y la política perniciosa y bullanguera, es planta que no se cultiva en sus campos [...]

La Liga de Contribuyentes..., 30 de maig de 1883.